

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

КУЧЕРЕНКО ЛІЛІА ЮРІЇВНА

Допускається до захисту:

Завідувач кафедри всесвітньої історії та археології,

д. і. н., професор

Р.О. Литвиненко

26 травня 2021 р.

**ІСТОРІЯ КИТАЙСЬКОГО АГІТАЦІЙНОГО ПЛАКАТУ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ XX СТОРІЧЧЯ**

Спеціальність 032 Історія та археологія

Кваліфікаційна (бакалаврська) робота

Керівник:

Литвиненко Р.О., завідувач кафедри

всесвітньої історії та археології,

д. і. н., професор

Оцінка: _____ / _____ / _____

(бали за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК:

Дровозюк С. І., д.і.н., професор

(підпис)

Вінниця – 2021

Кучеренко Л. Ю. Історія китайського агітаційного плакату другої половини XX сторіччя. Спеціальність 032 «Історія та археологія», ОП «Історія та археологія». ДонНУ імені Василя Стуса, Вінниця 2021.

У бакалаврській роботі було досліджено історію розвитку в Китаї агітаційного плакату протягом другої половини XX сторіччя. Визначено напрями та жанри плакатних творів, показано трансформації, які відбувались з цим видом наочної пропаганди КПК протягом 1949-1999 років. Встановлено взаємозв'язок між цими змінами та історичними етапами розвитку КНР.

Ключові слова: Китайська Народна Республіка, візуальна пропаганда, агітаційний плакат, Мао Цзедун, КПК.

82 рис., 2 дод.

89 с., Бібліограф.: 91 найм.

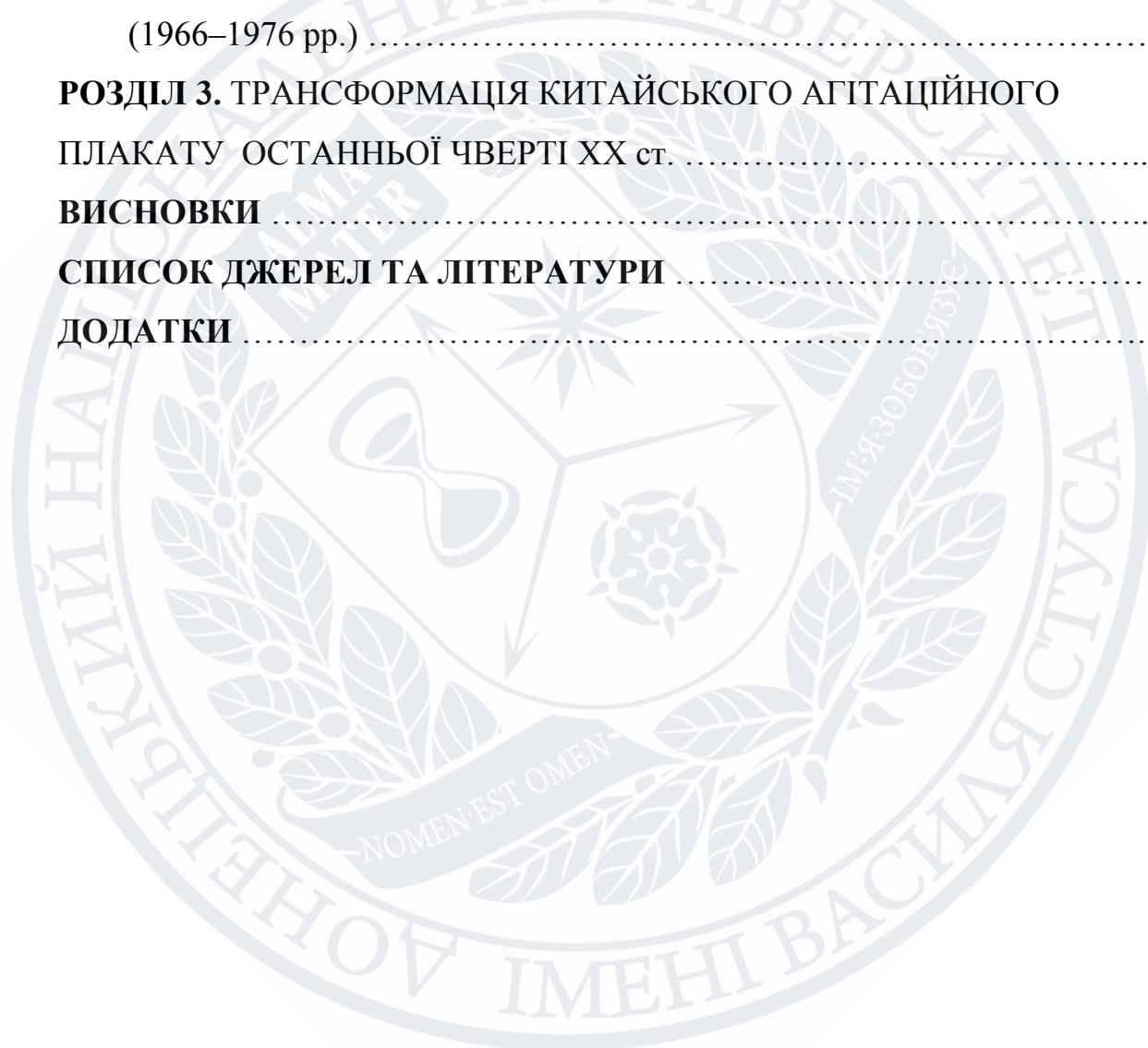
Kucherenko L. History of the Chinese propaganda poster of the second half of the XX century. Specialty 032 «History and Archeology», EP «History and Archeology». Vasyl' Stus DonNU, Vinnytsia, 2021.

The paper analyzes the history of the development of the Chinese propaganda poster of the second half of the twentieth century. It was researched the directions and genres of poster works are determined, the transformations that took place with this kind of visual propaganda of the CCP during 1949-1999. The interrelations of historical conditions and stages of development and transformation of Chinese propaganda posters were shown as rule for all periods of the century.

Keywords: People's Republic of China, visual propaganda, propaganda poster, Mao Zedong, CCP.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА	7
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ЧАСІВ МАО В ПРОПАГАНДИСТСЬКІЙ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ	20
2.1. Становлення візуальної пропаганди КНР у 50-60-х рр. XX століття	20
2.2. Спрямованість пропаганди за часів Культурної революції (1966–1976 рр.)	29
РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЯ КИТАЙСЬКОГО АГІТАЦІЙНОГО ПЛАКАТУ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XX ст.	38
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	54
ДОДАТКИ	62

ВСТУП

Сьогодні Китайська Народна Республіка є досить важливим гравцем на міжнародній арені. Політичні та економічні дії держави завжди були спрямовані на подолання одразу комплексу існуючих проблем, але, як показують факти історії, рішення комуністичної партії не завжди були доцільними. В реалізації своєї політики, партійна верхівка Китаю завжди приділяла неабияку увагу забезпеченню її підтримки з боку народних мас. І в цій праві одне з ключових місць посідала активна пропаганда, в рамках якої особливу увагу приділяли наочній агітації.

Агітаційна справа з арсеналом її методів заслуговує на окрему увагу. В межах цього напрямку виділяється історія китайського пропагандистського плакату, як найбільш поширеної та дієвої форми агітації та пропаганди. Найбільшого розквіту вона досягла за часів правління Мао Цзедун та модернізаційних реформ Ден Сяопіна. Для якого в свою чергу пропаганда політичних рішень залишається основною діяльністю КПК.

З іншого боку, створення агітаційного плакату залишає за собою не тільки сенсові значення, але й мистецькі. В більшості робіт ідеологічні значення перекликаються з традиційною культурою та образотворчим мистецтвом Китаю принаймні у перші десятиліття заснування. Саме через вираження форм існування, шляхів наслідування традицій в умовах сучасності та передачі змістовного наповнення ідей через масову візуалізацію робить тему особливо *актуальною* для вивчення історії Китаю XX ст.

Об'єктом дослідження є китайський пропагандистський плакат другої половини XX століття.

Предметом дослідження виступає історія розвитку китайського плакату другої половини XX століття, як засобу агітації та пропаганди.

Метою бакалаврської роботи є визначення основних етапів формування, розвитку та трансформацій агітаційного китайського плакату, як елемента і

засобу пропаганди політико-економічних та соціально-культурних кампаній КПК другої половини XX століття.

Поставлена мета визначає наступні **завдання**:

- 1) з'ясувати стан наукового вивчення проблеми;
- 2) сформувати й систематизувати джерельну базу;
- 3) визначити історичні умови формування та розвитку китайського агітаційного плакату;
- 4) визначити динаміку та хронологічні етапи розвитку плакатного мистецтва в КНР, виявити їх основні мотиви та теми;
- 5) продемонструвати особливості застосування агітаційного плакату в реалізації внутрішньої політики КПК;
- 6) сформулювати досягнення та окреслити перспективи подальших досліджень.

Хронологічні рамки: 1949–1999 роки. Нижня межа зумовлена датою проголошення Китайської Народної республіки. Верхня хронологічна межа визначена випуском у 1999 р. серії плакатів до святкування 50-ї річниці заснування КНР, що, за словами нового партійного керівництва, ознаменувало «відкриття нової епохи в історії Китаю».

Географічні межі дослідження охоплюють територію Китайської Народної Республіки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

- нагромаджено джерельну базу, що складається зі значної кількості агітаційно-пропагандистських візуальних матеріалів;
- системно подано історичний розвиток китайського агітаційного плакату крізь призму етапів розвитку КНР та динаміки політичних кампаній КПК;
- сформовано й проаналізовано тематичні блоки агітаційних джерел: ранньої індустріалізації в Китаї, політики «Великого стрибка», Культурної революції та періоду «чотирьох модернізацій» Ден Сяопіна за допомогою залучення широкої джерельної бази письмових та візуальних пам'яток.

Науково-практична значущість дослідження полягає у тому, що результати дослідження можуть бути корисні в навчальному процесі у середній

та вищій школі, лекційній роботі серед студентства, для організації тематичних виставок, підготовці навчальних посібників з історії Китаю та китайського агітаційного мистецтва.

Методи дослідження. Дослідження здійснене завдяки використанню арсеналу загальнонаукових (аналіз та синтез, узагальнення, дедукції та індукції) і спеціально-історичних (історико-порівняльний та історико-генетичний) методів. Історико-порівняльний метод застосовано для порівняння різних сюжетів агітаційного плакату, а історико-генетичний – для послідовного розкриття змін тем, ідей та формування впливів та їх засвоювання в суспільстві.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були представлені в XXVI Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Наука та освіта: вітчизняний та зарубіжний досвід» 7 лютого 2020 року на секції «Історичні науки» у формі доповіді «Жінки та діти як політичні символи у візуальній пропаганді у візуальній пропаганді КНР в 50-70 рр. XX ст.»; на II Міжнародній науковій конференції «Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини» 7 травня 2020 року в доповіді по темі «Китайський агітаційний плакат 1965 р. як інструмент відновлення політики ідеологічного виховання Мао Цзедуна»; на II Міжнародній науково-методичній конференції «Сходознавство. Актуальність та перспективи» від 19 березня 2021 року з темою «Китайський політичний плакат як дзеркало зовнішньої політики КНР 1950-х – 1970-х років»; на III Міжнародній науковій конференції «Травневі студії: історія, міжнародні відносини, філософія» 24 квітня 2021 року у вигляді доповіді по темі «Партійні герої та вороги китайської Культурної революції». Матеріали доповідей опубліковано [16; 17; 18; 19].

Структура роботи підпорядкована визначеним дослідницьким завданням і включає: вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел і літератури та додатки. Обсяг використаних джерел та літератури складає 91 найменування. Загальний обсяг роботи становить 89 сторінок, з яких основний текст обіймає 49 сторінок, а обсяг додатків займає 27 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА

Китайське плакатне мистецтво становить унікальний пласт пропагандистської інформації, яку намагались довести людям, щоб спростити комунікацією між партією та звичайними громадянами до ілюстративного рівня. Звичайно, агітджерела є допоміжним варіантом передачі інформації, але саме через ці канали більшість людей могла бути в центрі подій та розуміти, які цілі стоять перед ними та державою. Чисельні колекції візуальних джерел такого плану дають змогу виокремити не тільки методи проведення пропагандистських кампаній, але й зрозуміти, як будувались моральні підпірки китайського суспільства з приходом до влади комуністичної партії.

Колекції робіт агітаційного китайського плакату представлені здебільшого іноземними дослідників. Неоціненим у цій сфері є внесок Стефана Ландсбергера, професора сучасної китайської культури Амстердамського університету. Він отримав освіту в Лейденському університеті Нідерландів. Його спеціалізація – тоталітарна пропаганда. Дослідник почав збирати китайські пропагандистські плакати в 1970-х рр., його колекція виросла в одну з найбільших приватних колекцій у світі. Всю його колекцію розміщено на ресурсі Chinese Posters [70], вона постійно оновлюється та знаходиться у вільному доступі. Тематика плакатів хронологічно охоплює роки від другої половини XIX ст. до Пекінської олімпіади 2008 р. Але особливу цінність для дослідження представляє колекція плакатів років ранніх кампаній 1949 року, політики «Великого Стрибка», Культурної революції та ери реформ Ден Сяопіна. Політична боротьба, побудова соціалізму, демографічна ситуація, екологія, відношення до людей похилого віку та жінок, робота в сільській місцевості – мала частина перелічених тем, які стосуються агітджерел.

Наступний каталог плакатів, що є у вільному доступі, зібрано колекціонером Джоном Сігурдсом, який перебував на посаді аташе з питань культури в посольстві Швеції в Пекіні протягом трьох років, 1964-1967 рр.

Полишивши державну службу в 1974 році, він розпочав академічну кар'єру, яка спочатку включала глибоке дослідження індустріалізації сільських територій в Китаї. Його ресурс з аналогічною назвою «Chinaposters» [51], включає близько 1200 плакатів та копій за період з 1962 по 1983 рік. Найбільшу увагу приділено плакатам Культурної революції.

Важливим для даного дослідження став також каталог архівів Вестмінстерського університету, зокрема й архів проектів візуальних мистецтв Китаю [41]. Колекція була заснована 1977 року Джоном Гіткінгсом, письменником і колишнім кореспондентом китайського «The Guardian». Спільно з дослідницею Анною Мертон, Гіткінгс поділив плакати на 17 тематичних категорій, більшість з яких використовуються і сьогодні. Половина колекції датується десятирічним періодом після смерті Мао (1976-1986), тоді як близько чверті плакатів були виготовлені під час Культурної революції (1966-1976). У 2015 році колекцію було передано до Вестмінстерського архіву. Хоча протягом кількох років вона була відома як китайська колекція плакатів, було прийнято рішення повернутися до початкової назви колекції, щоб відобразити справжній обсяг її змісту як комбінованого візуального, матеріального й текстового ресурсу для викладання та вивчення епохи Мао [41].

Однак плакат все ж таки був допоміжним засобом передачі політичної агітреклами, саме тому поруч з візуальними джерелами неодмінно потрібно розглядати письмові джерела. Серед обов'язкових є постанови Центрального Комітету Комуністичної партії Китаю (далі – ЦК КПК), власні висловлювання Мао та партійних діячів різних періодів. З джерельної бази даного типу слід виділити роботу відомих сходознавців М. Титаренко та О. Борисової «Виступи Мао Цзедуна, що раніше не публікувалися в китайській пресі» [7], що охоплює 1964 – 1967 роки. Збірка налічує перекладені промови Мао найбільш нестабільного періоду після «Великого стрибка» та перед початком Культурної революції. До збірок схожої тематики неодмінно слід додати роботу І. М. Сергійчука «Китай у нові та новітні часи» [29]. Книга містить відомості про соціально-економічний та культурно-політичний розвиток Китаю від XVII ст. до

початку ХХІ століття. Актуальними матеріалами для даної роботи є витяг з листа маршала Пен Дехуая Голові Мао від 14 липня 1959 р. [29, с. 283], витяг із «самокритики» Генерального секретаря ЦК КПК Дена Сяопіна від 1966 року [29, с. 287], приклади дацзибао 1978 – 1979 рр. про «Політику реформ зовнішньої відкритості» [29, с. 292] та витяг промови Дена Сяопіна про будівництво соціалізму з китайською специфікою [29, с. 301].

При розгляді процесів розгортання Культурної революції, перш за все, необхідно ознайомитися з письмовими джерелами, такими як праці Мао Цзедуна, а також постанова ЦК КПК про велику пролетарську Культурну революцію [26], висловлювання Мао Цзедуна, що містяться в документах ІХ з'їзду КПК [6]. Звичайно ж, для кращого розуміння цілей революції необхідно опрацювати ідеї великого керівника, що викладені у доленосній «Червоній книжечці» [5], яку було складено й видано 1967 року під керівництвом Лінь Бяо. Це джерело висвітлює думки Мао на рахунок побудови соціалізму та комунізму, як правильно подолати протиріччя всередині народу, які мають бути відносини між армією та народом та інше. Саме цей збірник за часів Культурної революції використовували як найпотужнішу пропагандистську зброю. Однак, все ж таки важливо розуміти, що зібрані тексти склалися в конкретний історичний період для виокремленої аудиторії і повноцінного уявлення про маоїзм не дають. Особливим джерелом з історії китайської Культурної революції є також записки очевидців в цей період. Журналіст Михайло Яковлев у книзі «17 років в Китаї» зачепив цей складний період. У вільному доступі залишилась частина «Китай 60-х років» [34], в якій описуються звірства хунвейбінів по відношенню до простого населення, яке не завжди піддавалося ідеологічним вимогам революції. Важливість цього джерела підкреслює й те, що автор приїжджав до Китаю ще раніше, тому міг на власні очі оцінити досвід політики «Великого стрибка» та порівняти його з Культурною революцією. В мемуарах автора неодноразово описується вигляд міст та найближче пропагандистське оточення громадян. Джерело включає в себе також інтерв'ю з мешканцями міст і реакції китайців на зарубіжну пресу.

Історіографію варто розпочати з дослідників, які займалися історією Китаю в зазначений хронологічний діапазон. Слід розпочати з підручника для вищих навчальних закладів А.В. Меліксетова «Історія Китаю» [22], який ґрунтовно описує події всіх етапів становлення китайської історії. Але для нас стануть актуальними розділи про історію від 1949 року, що ґрунтуються на офіційних джерелах та матеріалах ЗМІ зазначеного періоду.

Монографія Річарда Курта Крауса «Культурна революція: Коротке введення» [65] не просто описує ключові події революції, але також розглядає їх в глобальному контексті. Так, автор намагається простежити зв'язок зі справжнім політичним курсом КПК, оскільки це могло б відобразитись на місці Китаю на політичній арені. Необхідно також виділити працю радянського китаєзнавця Л.П. Делюсіна «Культурна революція в Китаї» [9], яка розкриває основні етапи революції, цілі хунвейбінів та опір, який чинили політиці Мао Цзедуна опоненти.

Для повного розуміння процесу проведення реформ Ден Сяопіна варто ознайомитись з публікацією доцента Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого В. А. Лизогуба «Основні напрямки курсу реформ у КНР у 70 – 90 роках XX століття» [20]. В статті подано комплексний аналіз реформ у Китаї наприкінці XX ст. Досліджено основні напрямки, цілі й завдання, а також особливості політики модернізації та відкритості; розкрито аспекти «соціалізму з китайською специфікою», окреслено політико-правову ідеологію реформ і вплив конфуціанських цінностей на зазначені теми діяльності партії.

Однією з основоположних праць з досліджуваної проблематики є монографія китайської письменниці Юн Чжан та британського вченого Джонна Галлідей «Невідомий Мао» [33]. Документи, які представлені в цій книзі, збиралися з архівів Тайваню, США, Японії, Росії та ще декількох країн. Авторам також вдалось отримати доступ до архівів Китайської Народної Республіки, попри те, що офіційно влада не давала дозволу на створення нецензурованої біографії Мао. Доповненням до архівних справ стали численні інтерв'ю з громадянами КНР, завдяки яким була змога дослідити та написати біографію з великим пластом «усної історії». В самому Китаї автори мали змогу

поспілкуватись з деякими родичами лідера, зокрема з його дочкою Лі На, також з людьми, які знали його особисто, зі вдовою Лю Шаоці, з родичами Линь Бяо, Дена Сяопіна та інших. Оперуючи відповідними матеріалами та джерелами, монографія дуже чітко передає наслідки кампаній, які проводив Мао Цзедун, зокрема «Великий стрибок», Культурна революція та його взаємини з іншими членами партії, що теоретично підкріплює дане дослідження в усіх аспектах.

Ще однією монографією на тему біографії Мао є робота сучасного російського дослідника Олександра Панцова «Мао Цзедун (Життя видатних людей)» [25]. Автор детально описує події «Великого стрибка» та наводить різні статистичні дані за цей період. Також публікує джерела особового походження, інтерв'ю Мао та різні його промови. Однак, автор є великим фахівцем з історії Компартії 20-30-х рр., тому і описав цей період життя Мао Цзедуну в найдрібніших деталях, тоді як на останні роки життя, включаючи Культурну революцію дослідник описує тещо поверхнево. Робота несе в собі цінні інформаційні можливості про передумови формування культу Мао Цзедуну та його життя до проголошення КНР.

Ще однією видатною працею цього ж автора є біографія сучасника та політичного наступника великого керманіча «Ден Сяопін» [24]. О. Панцов розпочинає роботу з опису юнацького життя майбутнього політичного діяча, однак для проведеного дослідження було важливо виділити та дослідити шлях становлення Сяопіна та його конфронтацію з радикальними маоїстами. Робота також детально розписує шлях реформ, які проводились в КНР у 1970-80-х роках, що також дозволяє краще дослідити передумови деяких агітаційних кампаній.

При підготовці до аналізу китайських пропагандистських плакатів необхідно зрозуміти ідеологію, яка панувала в державі цього періоду. Це питанням досліджував О. В. Кіктенко, доктор філософських наук, завідувач відділу Далекого Сходу Інституту сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, і висвітлив у своїй праці «Ідеологія Комуністичної Партії Китаю: від революції до реформ» [12]. Він аналізує процес ідеологічного генезису

китайської ідеології він ідей марксизму, ленінізму та маоїзму до поєднання ідей революції та реформ в ідеології Сі Цзіньпіна. Як зазначає автор, державні діячі мали різні погляди на державну політику, але об'єднує їх ідея будівництва соціалістичної держави. Для китайської ідеології періоду Культурної революції було важливим знайти альтернативу примусовій праці – так звану китайську модернізацію, яка мала перевершити капіталістичну модель розвитку. Мао проводив таку політику аж до своєї смерті 1976 р., що здебільшого не приносило державі значних підйомів. У статті «Далекосхідна альтернатива. Китайський феномен» [8] пояснюється, що соціалізм для китайського суспільства був іноземним, якщо можна так висловитися, «імпортованим» вченням. Тому абсолютно очевидно, що він зазнав змін в дусі пристосування його до китайських національних цінностей і реалій. Іншими словами, марксизм, як і всі сторонні теорії, був перероблений таким чином, щоб стати прийнятним для китайського сприйняття [8].

Стаття Д. Резнікової та І. Зуєнко «Використання елементів традиційної культури в оформленні матеріалів китайських ЗМІ (після утворення КНР)» [10] також є цінним доробком у розглядуваній темі. Автори на основі контент-аналізу друкованих та ілюстративних матеріалів різних періодів (газет, журналів, пропагандистських плакатів) роблять висновок про значну трансформацію використання базових елементів традиційної культури (символіка кольору, каліграфія) з моменту утворення КНР до сьогодення. Праця включає надзвичайно широкий аналіз кольорових гам, шрифтів та піктограм, що несе в собі можливість звертати увагу на зображення та ілюстрації, але і на те, як за допомогою використаної палітри змінювались ідеї агітації. Не оминули автори і аналіз плакатів та карикатур за художнім призначенням та якого матеріалу виготовлялись агітроботи в різні часи.

Для чіткого розуміння процедури створення наочної агітації та механізмів виготовлення китайських плакатів у другій половині XX ст. слід ознайомитись зі статтею Ю. О. Макарова «Національні особливості пропагандистської діяльності в КНР» [1]. В цій праці розкривається методи пропаганди китайських

ЗМІ різних періодів. Вбачаючи декілька чинників сприйняття пропаганди суспільством, автор зазначає, що головною особливістю успішності агітаційного плакату стало те, що він рясно розміщувався посеред місць проживання та скупчення людей і часто змінював ілюстрацію, але залишав за собою схожий зміст. Таке невпинне оточення окремого індивіда великою кількістю подібних матеріалів привели до придушення індивідуалістичних рис характеру і формували колективізм думки [1, с. 45].

Книга Роберта Холла «Мао та мистецтво Нового Китаю» [59] чітко формулює визначення, що ж саме можна вважати агітаційним плакатом. Як пояснює автор, ми не можемо використовувати цей термін, щоб об'єднувати всі види китайських плакатів, тому що плакатне мистецтво слід розділити на такі жанри: новорічні принти (nianhua), картини маслом (youhua), гуаш (shuifenhua), дерев'яні (mubanhua), традиційні картини (Zhongguo hua), пропагандистські плакати (Xuanchuan hua) тощо [59, с.10]. Художники стверджують, що мистецтво можна назвати пропагандистським лише тоді, коли воно містить одне або більше політично натхненних гасел, але цікавою особливістю є те, що за часів Мао Цзедуну абсолютно все мистецтво мало пропагандистське значення, тому абсолютно всі плакати цього періоду ми можемо вважати придатними для дослідження. Окрім того, автор в своїй книзі аналізує не тільки плакатне мистецтво, але й червоні книжки, значки, керамічні бюсти, різьблення зі слонової кістки та лакові таблички доби Мао, які стали однією з найнезвичайніших візуальних культур, створених у XX столітті.

В сузір'ї авторів, які займалися аналізом агітаційного китайського плакату неодмінно слід відзначити кандидата історичних наук, доцента кафедри загальної історії Благовіщенського державного університету Д. В. Кузнєцова, який написав працю «Пропаганда та наочна агітація в КНР: історія та сучасність» [15]. Автор досліджує зміни, які відбувалися в культурі створення китайського плакату від 1949 р. Також він відзначає, політика в сфері пропаганди та наочної агітації посідала і посідає одне з головних місць в діяльності керівництва КПК, спираючись при цьому на традиції, що сформувалися задовго до утворення КНР.

Важливою для дослідження праця є не тільки тому, що дає детальний аналіз основним плакатним пропагандистським кампаніям, але й тому що окреслює теоретичний характер до аналізу. Автор зазначає, що для чіткого розуміння проблеми необхідно розуміти, як в Китаї розуміють терміни «пропаганда», «плакат» та «комуністична агітація». «Головний термін, що виражає поняття «пропаганда» або «агітація» – «сюань-чуань» (кит. спр .: 宣传; кит. трад .: 宣傳; піньїнь: xuānchuán). У своєму первинному значенні мав на увазі наступне – «повідомити або передати інформацію». Термін Gòngchǎndǎng de xuānchuán (共产党的宣传, «комуністична пропаганда»), як правило, має позитивні конотації серед членів Комуністичної партії Китаю і негативні конотації серед членів Гоміньдану. Основні терміни, які виражають поняття «плакат» в китайському мистецтвознавстві, – «чжао-те» і «хай-бао». Чжао-те – «напис або зображення, приклеєні на вулиці або в громадському місці з метою агітації». Хай-бао – «оголошення великого розміру». Таким чином, стосовно поняття «пропагандистський / агітаційний плакат» найбільш прийнятним вважається перше із зазначених вище визначень» [15, с. 257].

Важливою також є монографія Дженніфер Пертл «Мистецтво та грамотність під час культурної революції в Китаї» [78], в якій колектив авторів, зокрема студентів, на основі фотографій, плакатів та записів Мао Цзедуна створили каталог, завдяки якому можна відслідкувати, як змінювалось відношення до літератури та читання в цілому через матеріали комуністичної партії та їх пропаганду. Не менш важливою є твір групи авторів, зокрема художників, режисерів та дослідників китайської культури «Китай та революція: історія, наслідування і пам'ять в сучасному мистецтві» [81], в якій завдяки плакатам переоцінили вплив агітплакату на традиційне життя простого населення і як воно досі відображається в сучасному мистецтві.

Варто також загадати праці, присвячені культу особи Мао Цзедуна. Робота знаного зарубіжного китаєзнавця Стефана Ландсбергера «Релігійні аспекти культу Мао під час Культурної революції» [67] описує, як створювався культ

Мао Цзедуна під час Культурної революції та якими були його витоки. В цій праці розглядається релігійний аспект культу Мао з точки зору пропагандистського мистецтва, яке створювалось у великих кількостях. У праці розглядаються такі теми, як моделювання керманіча як прикладу для наслідування дітьми, зародження китайського соціалістичного реалізму та загальний опис мистецтва часів Культурної революції. Як зазначає автор, розміщення плакату Мао Цзедуна в кожному будинку було обов'язковим, а зображення його на міських площах ще більше возвеличувало Мао, перетворюючи його у релігійний культ. Окрім того, автор розмірковує над тим, як китайський народ пережив втрату очільника та пояснює, що встановлення мавзолею на головній площі Пекіну досі ритуалізує культ цієї особистості. Тематично схожою роботою цього ж автора є «Епоха Мао в об'єктах: плакати Мао» [66]. У цій статті автор детально описує, як жанрово відрізнялись зображення Мао Цзедуна на плакатній агітації. Розповідає про витоки культу особи, який почав зароджуватись ще з 1935 року і як вдавалось його підтримувати десятиліттями. Особливо цікавим аспектом в дослідженні стає тема смерті Мао та сучасне відношення до керманіча. Портрети Мао досі з'являються на футбольних матчах, масових заходах, а у сільській місцевості, наприклад, образ Мао залишається і досі присутнім у багатьох помешканнях людей. Продовженням цієї теми досліджень стала книга «Обожнювання Мао: релігійна образність і практики під час культурної революції та після» [68], в якій Стефан Ландсбергер розглядає, як під час Культурної революції (1966–1976) Мао Цзедун і його праці стали втіленням Комуністичної партії Китаю. Тобто Мао перестав бути лише символічним революційним лідером, а просто став самою партією і всім тим, за що вона відповідала. Було розглянуто деякі релігійні аспекти культу Мао з точки зору пропагандистського мистецтва, яке було створено у великій кількості під час Культурної революції. Аналіз революційної тодішньої дійсності розпочинається з дослідження жанру пропагандистського плаката, щоб окреслити параметри, в межах яких образ Мао міг проникнути навіть на найнижчі рівні китайського суспільства на піку Культурної революції.

Монографія важлива для розуміння, як навколо портрета керманича склалася низка практик, які нагадували традиційні культи, присвячені різним захисним та домашнім божествам.

Іншим автором, який розкриває тему культу особистості Мао, є Торальф Кляйн – німецький дослідник сучасного Китаю, роботи якого зосереджено на стосунках між Китаєм та світом в цілому за останні 200 років. Його праця «Політична релігія в Китаї ХХ століття та її глобальний вимір» [64] відповідає на питання, які у Китаї ХХ століття існували способи осмислення відносин між релігією та політикою. Говорячи про плакати з «Великим вождем», автор висловлює думку про те, що за час Мао релігія і політика майже дорівнювали один одному. Однак, на думку автора, політична релігія не означала те ж саме, що власне релігія. Ця термінологія, скоріше, є метафоричною, але досить чітко описує, як Китай переживав 50-60-і роки та як його приймають молодші покоління.

Нестандартною працею схожого плану є «Римейк Мао: від пропаганди до поп – культури» Нори Касл [39]. У статті простежується еволюція використання образу Мао в Китаї. Запропонована гіпотеза полягає в тому, що зміни в способі використання Мао Цзедуну в мистецтві відображають зміни в китайській соціально-політичній, а отже, і в культурній ідентичності. Дослідження представлено у трьох частинах: пропаганда, авангардне мистецтво та товари. Для кожного розділу наводиться історичний огляд, потім аналіз конкретних художніх творів, що відносяться до даної категорії, і, нарешті, висновок щодо значення тих раніше досліджених творів. У статті підводиться підсумок, що проходження Мао від богоподібної фігури до символу критики і, нарешті, до ікони поп-культури знаменує зміну у виявленні ставлення китайської громадськості від щасливої та надійної до апатичної.

Особливістю плакатного мистецтва Китаю 50-60-х років стало те, що сюжети були натхненні прикладами плакатної пропаганди Радянського Союзу. Окрім того, додатково до культу особистості Мао, на п'єдестал ідеологічної думки підносились висловлювання К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна та

Й. Сталіна. Різні автори неодноразово порушують тему соцреалізму, але однією з найбільш ґрунтовних робіт з теми ідеологічного натхнення Союзом є стаття російської дослідниці П. Комаровської «Образи ідеології марксизму-ленінізму в китайському політичному плакаті XX ст. і їх місце в культі особи Мао Цзедуну» [13]. Авторка порівнює плакатну агітацію СРСР та КНР за часів Мао, роблячи висновок, що на китайських плакатах частіше зображується Сталін та Маркс, водночас Ленін та Енгельс зустрічаються вкрай рідко.

Роботи, що стосуються загального огляду плакатного виробництва та відображення пропагандистських цілей, варто почати з аналізу статті Ю. Г. Смертіна «Політика та візуальна пропаганда в Китайській Народній Республіці» [30]. Стаття присвячена політиці КПК у сфері візуальної агітації та пропаганди, її еволюції у зв'язку зі значними подіями та історичними процесами. Особлива увага приділяється візуальним образам та значенням, які трансливались у масову свідомість протягом сорокових – сімдесятих років минулого століття. Автор доходить висновку, що сучасний китайський режим використовує сучасні форми для просування своїх ідей, але для певної частини жителів старі плакати служать вікном у минулий світ. Обов'язкової уваги також заслуговує стаття Тетяни Трухіної «Сонце – очільник Мао» [32], в якій авторка розписує історію розвитку плакатного мистецтва та виводить головні форми державної пропаганди в агітаційному плакаті, до яких належать портрети вождя, опора на авторитет, принцип повтору та форма пропаганди, яка зображує політичного лідера «з народу».

Щодо розгляду окремих тем в плакатному мистецтві Китаю, то одним з найбільш розповсюджених сюжетів стає гігієна та догляд за собою. Монографія «Здоров'я та гігієна: зв'язок через пропагандистські плакати в КНР» [69]. Історичний огляд Стефана Ландсбергера дає уявлення про різні аспекти та типи комунікацій щодо охорони здоров'я, здійснені за останні шість десятиліть КНР. Автор стверджує, що пропагандистський плакат, як засіб комунікації у галузі охорони здоров'я, використовувався повільно, але рішуче. Щойно партія взяла під контроль Китай в 1949 р., просвіту в галузі охорони здоров'я було посилено.

Пропагандистський плакат, мобілізаційний інструмент, імпортований із Радянського Союзу, надавав людям знання та досвід, необхідні для досягнення політичних цілей, однак плакати використовували тільки для допоміжної ролі і візуально підсилювали те, що передавались іншими засобами масової інформації. Актуальними для роботи є теми, які зачіпають кампанії боротьби з мікробами 1951–1953 рр., винищування «чотирьох шкідників», створення явища босоногих лікарів та рухів під час правління Ден Сяопіна.

Хронологічно продовжуючи вивчення агітаційного мистецтва, слід розглянути монографію британського дослідника Тімоті Чік «Життя з реформами: Китай з 1989 року» [40]. Сфера досліджень автора це аналіз та переклад документів новітньої історії Китаю, особливо з історії КПК. Автор неодноразово зачіпає тему плакатів у своїх роздумах про модерний Китай і доходить висновку, що держава, хоч і пройшла немале випробування змінами, все ж таки не демократизувалась, натомість розвивалась економічно надзвичайно швидко за останні два десятиліття – навіть швидше, ніж будь-яка інша велика країна.

Отже, на даному етапі сукупність письмових та візуальних джерел, монографій, статей, інтернет-ресурсів, які пов'язують між собою соціально-політичну історію Китаю в період революції, розвиток плакатного мистецтва, форми вираження пропагандистської думки, ідеологічне забарвлення цілей революції та дослідження культу особи Мао Цзедуна дають можливість всебічного огляду проблеми історії та основних мотивів китайського агітплакату. Однак широка база візуальних та письмових джерел є недостатньо висвітлені та проаналізовані в історіографії. В зарубіжній історіографії є чимало праць, в яких аналізують культ особи Мао та основні його політичні кампанії: «Великий стрибок» та Культурна революція. В радянській та російській історіографії трапляються роботи, які досліджують пропагандистський плакат як явище, однак здебільшого вони не є глибокими та не несуть в собі комплексного пізнання візуальних джерел другої половини ХХ століття. З українських дослідників слід виділити тільки декілька імен, які займаються

тлумаченням ідеологічної сфери та передумов створення плакатів. Тому, з огляду на сказане, візуальні та письмові джерела з історії Китаю другої половини XX століття потребують ґрунтового і системного дослідження.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ЧАСІВ МАО В ПРОПАГАНДИСТСЬКІЙ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

2.1. Становлення візуальної пропаганди КНР у 50-60-х рр. XX століття

Після проголошення Китайської Народної Республіки 1 жовтня 1949 року перед партійним керівництвом постає низка задач, які необхідно вирішити, щоб народ продовжував підтримувати нову владу. Зокрема, було проведено аграрну реформу, зміна проекту земельного закону та створення нових адміністративних органів. Розглянемо, що змінилось в ідеології владної верхівки та які пропагандистські ідеї вона впроваджувала в цей період.

Одразу відзначимо, що найголовнішим аспектом партійної діяльності та загального політичного розвитку держави стало насадження культу особи Мао Цзедуна. Знаний російський сходознавець Л. С. Васильєв зазначає: «Зусиллями талановитих ідеологів і пропагандистів створювалася версія історії китайської революції, в якій революційна діяльність і теоретичне творчість Мао Цзедуна виявлялися головним змістом революційного процесу. У ці роки було здійснене перевидання «Вибраних творів» Мао Цзедуна, істотно відредагованих з метою зближення «ідей Мао Цзедуна» зі сталінською версією марксизму-ленінізму» [22, с. 631].

Відтоді з метою пропаганди використовувались найрізноманітніші методи наочної агітації, спрямованої насамперед на неграмотне та малограмотне населення. Яскраві образи на плакатах відображали різну тематику політичних ідей керівництва та формулювали нове мислення громадян. Передумовою їх зовнішнього вигляду стало плакатне мистецтво середини 1920-х років. У період запеклої громадянської війни плакат мав стати головною зброєю КПК проти гомінданівської пропаганди і японців, які 1937 р. вдерлись до Китаю і захопили деякі північні території. Потім цю пропагандистську теорію змінили на втілення соціалістичних ідей КПК на основі форм і прийомів, розроблених в СРСР [32].

Переїмання традиції «соціалістичного реалізму», який практикувався в Радянському Союзі ще від 1930-х рр., призвело до того, що китайські художники навчалися в радянських навчальних закладах, а викладачі з СРСР їхали навчати такий формі пропагандистської думки до китайських університетів [18, с. 189]. «До створення пропагандистських плакатів (ху-аньчуань хуа) були залучені кращі друкарні і граверні майстерні Шанхая і Пекіна, які стали націоналізовані» [30].

Передача закладених у плакаті змістів складалась з декількох шифрів: перш за все, основний предмет картини знаходиться в центрі або поблизу нього, і, як правило, освітлений природним або штучним джерелом світла; це призводить до того, що вторинний суб'єкт огортається тінями. Представлення предмета дуже кольорове та детальне [67, с. 199]. Китайський соцреалізм відображав буденність робітників на промислових заводах, доменних печах, електростанціях, будівельних майданчиках. Найкращим прикладом цієї теми стануть плакати 1953 року «Радянський Союз – наш приклад» (Додаток А, Рис. А.1) та «Вивчайте передовий виробничий досвід Радянського Союзу, боріться за індустріалізацію нашої країни» (Додаток А, Рис. А.2). І хоча на плакатах Китай відчайдушно намагався слідувати за своїм «взірцем», але з плином часу на них все частіше транслиюються незадоволені китайці та зухвалі радянські просвітники. Прикладом є плакат «Вивчіть розвинену економіку Радянського Союзу для розбудови держави», 1953 рік (Додаток А, Рис. А.3). У наступні роки невдоволення тільки зростало, що стало однією з причин китайсько-радянського розколу. Одним із аргументів Китаю з приводу відчуження була впевненість в тому, що узгоджені масові рухи, такі як Великий стрибок, можуть забезпечити комунізм швидше, ніж досвід Радянського Союзу [56].

Повертаючись до витоків культу особистості Мао Цзедуна, слід зазначити, що всі плакати даного періоду були зав'язані на темі гіперболізації духу солдата, селянина, молоді, робітника в динамічних позах, що символізували відданість справі комунізму і вірність Мао. Як зазначає російський дослідник Юрій Смертін: «Ці артоб'єкти масово поширювалися через мережу книгарень

«Сінхуа» («Новий Китай»), виконуючи роль і святкової декоративної картинки, і агітаційного плаката; вони використовувалися для прикраси житла, для подарунка, відтворювалися в газетах і журналах, зображувалися на поштових марках. Великі плакати можна було бачити на вулицях, вокзалах, підприємствах та в інших публічних місцях» (переклад наш – Ю.К) [30]. Значки та портрети зі зображенням очільника держави все частіше з'являються навіть в простих житлових будинках та квартирах, не кажучи вже про офіційні установи. Ідеологічний образ будувався на основі записок Мао Цзедуна та нерідко зображення вождя супроводжувалось цитатами з «червоної книжечки». Зображення Мао нерідко мали декілька основних сцен, які повторювали свою сюжети неодноразово:

- «Гра в простонародність». Плакат «Мао любить дітей», 1960-о року (Додаток А, Рис. А.4) відображає як Мао відправляє матір та дитину до лікарні на своїй машині. Форма пропаганди, яка зображує політичного лідера наче «з народу», який стикаються з тими ж проблемами, що і звичайні громадяни та живе звичайним життям [32];
- Підкріплення авторитетності. У китайському пропагандистському плакаті авторитетами виступали ідеологи комуністичної думки – К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін та Й. Сталін. Яскравим прикладом такої сцени є плакат автора Гу Бінгсін (顾炳鑫) «Посилити вивчення марксизму-ленінізму», 1951 р. (Додаток А, Рис. А.5) де зображено, як хлопець вивчає «Обрані твори Мао Цзедуна» (毛泽东 选集 第一卷), том 1, опублікований 1951 р., а в правому нижньому куті ще знаходиться методологія думки Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна і вони також фігурують на задньому плані;
- Яскраво виражена емоційність. «Плакати, де використовується прийом «емоційного резонансу», покликані викликати сильний емоційний відгук. На цих плакатах можуть образно зображуватися загальна радість, любов, вірність, які мають викликати такі ж емоції у глядача» [32]. Найчастіше для таких цілей використовувалась підкреслена захопленість Мао дітьми. Плакат «Тепла

любов до Голови Мао», 1955 р. (Додаток А, Рис. А.6) був створений після новини про те, що Мао був обраний головою держави на першій сесії Першого національного конгресу КНР 15 вересня 1954 року і означає «загальнонаціональну радість» [88].

- Важливим був принцип повторення зображень. Повторення реформаційних текстів, цитат політичних діячів збільшує ефективність сприйняття інформації глядачами. Як зазначає російська дослідниця Тетяна Трухіна, одним з частих образів на китайському агітаційному плакаті виступала «маленька червона книжечка». Вона стала символом маоїзму, що нагадує про великого вождя, а також закликає почитати, знати і пам'ятати мови Мао, трудитися на благо соціалізму і служити батьківщині [32].

Характерною стає також популярність саме двох кольорів у плакатному мистецтві: червоного та жовтого. Це пояснювалась тим, що червоний колір був «перейнятий» китайськими комуністами від радянських колег в якості основного елемента «революційної естетики»; жовтий колір став для китайських революціонерів «другим по значущості», що відображено у прапорі Комуністичної партії Китаю і державному прапорі КНР [10, с. 77]. Так починав формуватися культ Мао Цзедуна, а робіт з його портретами стало набагато більше у другій половині 1960-х років.

Підходячи ближче до політичної кампанії «Великого стрибка», що потім обернулася масштабною катастрофою, необхідно розглянути, як відбувалась підготовка до справи економічного зростання. Ранні роки індустріалізації (1950-1955 рр.) були сконцентровані на виробництві сталі, що стало одним з основних критеріїв промислового розвитку, і аспекти цього, як наслідок, фігурували в численних плакатах. Пропаганда зразкової віддачі на підприємствах починається з плакату 1950 р. «Очільник керує будівництвом нового Китаю» (Додаток А, Рис. А.7), де Мао Цзедун і Чжу Де сидять верхи на конях, а на задньому плані будуються промислові пристосування [63]. Багато плакатів прикрашали сцени з доменних печей, як робітники в захисному одязі та окулярах працювали задля масштабного виробництва сталі, необхідної для будівництва Китаю. Основним

гаслом цих плакатів стає: «необхідність виробляти більше, ніж раніше» [46]. Через плакат передавали не тільки те, що на підприємствах можуть займатись як чоловіки, так і жінки, але й те, як виглядає сучасний стан виробів, і трудовий ентузіазм робітників. До прикладу плакат «Ми пишаємося участю у заснуванні індустріалізації нашої країни», 1954 року (Додаток А, Рис. А.8), де жінкам пропонується працювати у виробничих та технічних професіях. Це не тільки пов'язано з емансипацією, а також з великою потребою в робочій силі [45]. На особливу увагу заслуговує плакат «Суперництво у патріотичній виробничій кампанії» від 1950 року (Додаток А, Рис. А.9). Він втілює бажання верхівки не тільки про заводи, як змагаються за досягнення найвищого обсягу виробництва, а ще щоб підтримати зусилля Корейської війни, де будівництво залізниць є пріоритетним заняттям [61]. Підсумовуючи різноманітність цих плакатів, слід визначити, що сенси, які передавали ці образи, мали два втілення:

1. демонстрування каторги, що визначає життєвий темп зайнятості нації;
2. запевнити в майбутніх проблисках того, як виглядатиме новий, модернізований Китай.

Продовженням шляхів індустріалізації реалізувалось в першому п'ятирічному плані (1953 – 1957 рр.). У 50-х роках Китай залишався на 90% аграрною країною, тому метою плану стало зростання важкої промисловості (видобуток заліза та виробництво сталі) та технології (як машинобудування). Передбачалось будівництво 694 так званих понадлімітних об'єктів – великих електростанцій, металургійних комбінатів, машинобудівних заводів та інших підприємств переважно важкої промисловості [22, с. 636]. План неодноразово змінювався, тому був винесений на обговорення Всекитайській конференції КПК лише 31 березня 1955 р., затверджений нею і 30 липня. Важливий для аналізу пропагандистської агітації план та навчальні матеріали для пояснення плану та мобілізувати населення на його підтримку, були опубліковані лише в 1956 році.

В цьому контексті було випущено серію плакатів, що складається з п'яти частин і висвітлює зазначені зміни, просторові розміри створення або розширення існуючих основних заводів у галузі енергетики, металургії, хімії, суднобудування, залізничного будівництва тощо [54]. Важливими візуальними джерелами стають «Мапа найважливіших промислових проектів у нашій країні за першою п'ятирічкою» (Додаток А, Рис. А.10) та «Розподіл інвестицій на першу п'ятирічку» (Додаток А, Рис. А.11), які були випущені саме в 1956 році. Покроково на наступних сторінках пояснюється, як добувається вугілля та нафта, роз'яснюється чим важка промисловість відрізняється від легкої. У всіх екземплярах наведено конкретне число збільшення виробництва, яке має бути здійснене згідно цього плану, як це продемонстровано на плакатах «Машинерія, що сприяє розвитку, становлять серце важкої промисловості» (Додаток А, Рис. А.12) та «Вугілля живить промисловість» (Додаток А, Рис. А.13). В наступних додатках також розкривається тема важливості колективізації, даються різні конкретні вказівки щодо збільшення сільськогосподарського виробництва: збільшення площі рекультивованих земель та заплановане виробництво високоякісних та високопродуктивних продовольчих культур, як ілюструється на плакаті «Важливі методи збільшення сільськогосподарського виробництва» (Додаток А, Рис. А.14). Також є аркуші, які містять інформацію про шкідників та засоби боротьби з ними, а також детальну повідомлення про нові способи оранки ґрунту [53]. Остання частина «методички» була присвячена становищу освіти та медицини. Розглядалась також ситуація в сільській місцевості, що зображено на плакаті «Що має зробити селянство, щоб досягти успіху першої п'ятирічки?» (Додаток А, Рис. А.15), який був випущений в лютому 1956 року. «Плакатні збірки наголошували на необхідності подальшої участі в колективізації; подальший внесок сільського виробництва для підтримки партії, уряду та індустріалізації; та продовження відсіювання всіх «прихованих контрреволюціонерів» [89]. Щоб люди не думали, що життя не стало кращим у попередні роки, плакат повинен був нагадувати їм про все, що вже вийшло на краще.

Продовжуючи тему освіти, не менш важливою є кампанія по ліквідації неписьменності, що проводилась з 1950 по 1956 рік. Акції широко проводились ще під час громадянської війни, як один зі способів пропаганди. Використовуючи прості матеріали для читання із сильним політичним змістом, людей не лише навчали читати та писати, але вони одночасно були заглиблені у нову революційну ідеологію. Незважаючи на те, що неграмотність була особливо гострою серед жінок, більшість плакатів, вироблених під час масових грамотних кампаній, показують, що і чоловіки вчаться читати та писати [42]. Плакат «Знищити неписьменність», 1953 року (Додаток А, Рис. А.16) має двох головних героїв: чоловіка і жінку, які тримають «Підручник з грамотності» (识字课本). На фонових об'єктах, всередині написано значення: стіл – 桌, чайник – 茶壺 тощо [90].

Плакати аналогічним чином відповідали як освітнім, так і політичним цілям. Наприклад, дорослий, який залишився на плакаті, вивчає персонажів «команди взаємодопомоги» – організаційної форми, яка передувала величезним комунам, що утворилися під час кампанії Великого стрибка в 1958-1960 роках [42].

У травні 1958 року була скликана Друга сесія VIII з'їзду КПК, яка працювала в закритому режимі. Вона затвердила «нову генеральну лінію», запропоновану Мао Цзедун. Був проголошений курс «трьох червоних знамен»: «великий стрибок», народна комуна і «нова генеральна лінія». «Мета, яку переслідував Мао Цзедун, приступаючи до організації «великого стрибка», полягала в переході до комунізму в найкоротші терміни на основі затвердження таких форм суспільної організації, які дозволили б домогтися небувалої економічної ефективності виробництва, здійснення головних принципів комуністичної утопії, сприяли б зміцненню головного положення Мао Цзедуну в КПК, а КПК і КНР – в міжнародному комуністичному русі і світі» [22, с. 636].

Головною проблемою підйому економіки та індустріалізації залишався видобуток сталі. Хоч за взірцями агітації всюди будуватися майстерні з

виробництва і до осені 1958 року в Китаї діяло понад 700 тис. доменних печей, а на роботу з виробництва металу було мобілізовано до 100 млн. осіб [2]. Але за рік після початку стрибка стало зрозуміло, що хорошої якості сталь можна робити тільки у великих печах на великих заводах, проте проект тривав. Цими зусиллями Мао Цзедун хотів показати Радянському Союзу, що китайський підхід до економічного розвитку є більш енергійним і, зрештою, буде більш успішним, ніж радянська модель, котру до цього старанно дотримувалися.

Плакати цього періоду стають більш автентичними, використовуються традиційні китайські символи, такі як дракон, та містить дещо фантастичні сюжети. Цікавими в цьому плані стають плакати «Комуна схожа на гігантського дракона, виробництво помітно вражає» 1959 року випуску, де вмотивовані селяни верхи на драконі добробуту тримають в руках кошик з фруктами (Додаток А, Рис. А.17) та постер «Хоробрий вітер і хвилі, все має чудові здібності» (Додаток А, Рис. А.18) 1958 року, який був розроблений не менш як дев'ятьма видатними художниками, з кількома елементами з інших плакатів, об'єднався в нову композицію. Зображення стосується «восьми безсмертних» (八仙), які в даоської міфології перетнули море за допомогою того, що кожен демонстрував свої вміння та досвід для досягнення спільної мети [38]. «Великий стрибок» мав дві основні ідеї: масові кампанії по виробництву сталі і формування народних комун. Повсюдно були побудовані невеликі пічні присадибні ділянки, де всі працювали цілодобовою зміною. Наслідки такої виробничої практики виявились згубними для довкілля.

Одна з важливих причин потужних негативних наслідків «Великого стрибка» стало впровадження кампанії «Проти чотирьох шкідників», де головну роль отримали діти [16]. Плакат «Всі їдуть боротись з горобцями» (Додаток А, Рис. А.19), ознаменовує час, рух перетворився на щось із виду спорту, діти виявились групою, яка стрибала від захоплення цією діяльністю та надзвичайно сприйняла заклики до мобілізації. Метою цієї широкомасштабної акції 1958-го року стала загальнонаціональна мобілізація проти мух, комарів, щурів та горобців, як зображено на плакаті «Знищити чотирьох шкідників!», 1958 р.

(Додаток А, Рис. А.20). Це пояснювалося тим, що, наприклад, горобці знищують урожай, приносячи національному господарству чималий збиток [49].

Залучення великої кількості людей до виробництва сталі, знищення горобців, погана погода 1959 і 1960 років, збільшення поставок зерна для заповнення державних сховищ відповідно до плану за рахунок відбирання частки у селян, повінь через розлив річки Янцзи (від нього загинули 2 млн. осіб) привели до масової загибелі людей від голоду [2]. Маючи такі наслідки, партійне керівництво почало вказувати незгоду з волюнтаристською політикою Мао. Пен Дехуай, міністр оборони Китаю з 1954 по 1959 рік, написав листа керманичу з критикою ситуації. Мао інтерпретував цей лист як особистий напад і розповсюдив його для вивчення та критики іншими лідерами. Результатом стало звільнення Пен Дехуая з посади і партійні чистки. Ситуація з економікою не змінювалась. Згідно з архівними даними компартії Китаю, приблизно 45 мільйонів китайців загинули від голоду між 1958 і 1962 роками [58]. Дефіцит відбився і на виготовленні плакатів. Вони або були надруковані на папері, що раніше використовувався для публікації текстів, або вони були перероблені для друку текстів, тому були досить тонкими.

Критика «Великого стрибка» швидко поширювалась, тому і було поставлене питання про відповідальність всіх керівників партії, «включаючи товариша Мао Цзедуна», за ситуацію, що склалася в країні і, як підсумок, Мао відсторонений від усіх посад. Нестабільна ситуація в партії продовжується аж до 1965 року.

Отже, політичні кампанії, що мали місце за часів 1950-60-х років, активно відображались у плакатному мистецтві та розкривали теми, на які комуністична партія робила особливі акценти. Агітаційні заклики цього часу були повністю пов'язані з імпульсивними ідеями побудови соціалізму та комунізму, в декілька разів пришвидшення економічного зростання та індустріалізації в країні, яка обернулася смертю сорока мільйонів китайців. В соціальній політиці сили були спрямовані на ліквідацію неписьменності та встановлення культу великого керманича, який вдасться зберегти і до сучасності. Як було досліджено, плакати

супроводжували людей і на робочих, і громадських місцях та навіть у власних будинках. Саме через насиченість візуальної агітації КПК вдалося успішно створити культ особи Мао та запевнити громадськість у правильності соціалістичного шляху.

2.2. Спрямованість пропаганди за часів Культурної революції (1966-1976 рр.)

Історія розвитку китайського агітаційного плаката неодмінно пов'язана з політичною ситуацією, яка мала місце в країні у даний хронологічний період. Виправлення помилок політики «Великого стрибка» поступово змогло реабілітувати китайську економіку, сільськогосподарське виробництво щорічно зростало на 10%, а темпи зростання промислового виробництва становили майже 20% [22, с. 674]. Але після того, як Ден Сяопін пішов хибним для комуністичної партії капіталістичним шляхом, Мао Цзедун, після повернення до влади, зажадав ліквідацію всіх незгодних з його методами дії в партії. Цілий 1965-й рік Мао таємно вів першочергову боротьбу з ворогами соціалізму. Опозиціонери в цей час мали великий вплив в центральних органах партії, завдяки позиціям, які займали Лю Шаоци (заступник голови ЦК КПК) і Ден Сяопін (Генеральний секретар ЦК КПК). Вони використовували центральне партійне видання країни, газету «Женьмін жибао» для контролю системи пропаганди. Але початок Культурної революції в Китаї збігся з черговою кампанією «самокритики», яка полягала в тому, що китайці (в тому числі і партійці) повинні були в письмовій формі викласти свої помилки перед партією [21]. Саме такі роботи використовувалися проти партійних діячів. «Вперше заклик до початку «культурної революції» пролунав 18 квітня 1966 р. зі сторінок головної армійської газети. Найближче завдання «культурної революції» Мао Цзедун бачив у боротьбі з «крамолою», що оселилася в середовищі художньої, викладацької, наукової інтелігенції, що дозволяла собі критично ставитися до Мао Цзедуну і тим самим підривати престиж встановленого їм режиму» [22, с.

676]. А уже в серпні 1966 р. з'явилася постанова ЦК КПК про велику пролетарську Культурну революцію [26].

Саме тепер постає вирішальний момент для візуальної пропаганди Китаю. У роки Культурної революції значно посилюється контроль за всіма видами мистецтва. Художня традиція в цей період офіційно була заборонена, але продовжувала існувати в різних інтерпретаціях. Все ж таки агітаційний плакат залишався головним інструментом пропаганди китайського керівництва, оскільки в яскравій і простій формі висловлювалися основні політичні задачі держави [32]. Кольорова гамма, яку використовували на пропагандистських плакатах, була мінімізована: головним кольором, який використовувався став червоний – символ революції, в поєднанні з чорним і білим [10, с. 77]. Також, якщо пов'язати погіршення відносин КПК з Радянським союзом, то необхідно відмітити, то і практика відображення цілей плакату також стала більш автентичною [15, с. 289].

Звернувши увагу на багаточисленні плакати політичної агітації, можливо легко помітити, що на головному плані знаходяться робітники та селяни, солдати, образи яких поширені найбільше. Червоний цитатник Мао – один з атрибутів ідеологічного «правильного» плакату та донесення пропаганди (Додаток А, Рис. А.21). Основною цілю візуальної пропаганди того часу стає мотивація людей до подвигів в ім'я Батьківщини, рух через всю країну, щоб захистити голову КПК та бути знаменитим працівником, який закінчив своє життя на виробництві, в ім'я величі країни [32].

Створення культу Мао Цзедуна, як наголошувалося раніше, розпочалося ще від початку 60-х років XX ст. Але за часів Культурної революції пропаганда особистості Мао перейшла на вищий рівень. В країні у 1967-1968 роках проходив рух, який отримав назву «Червоне море». Весь народ був покликаний малювати портрети Мао і покривати ними націю. «Немає кращого способу проілюструвати цей рух, ніж висвітлити знамениту фреску під назвою «Світ людини мінливий, моря стають шовковичними полями: Голова Мао оглядає ситуацію великої пролетарської революції в Північному, Південно-Центральному та Східному

Китаї», яку було опубліковано в 1967 році (Додаток А, Рис. А.22). У заголовку цитується останній рядок з вірша Мао 1949 року «Народно-визвольна армія захоплює Нанкін». Це відсилання до світу, в якому все змінюється. На передньому плані – фігура Мао, що парить над нацією та являє собою тип пропаганди, розроблений під час руху» [79]. За словами одного з художників, сотні тисяч примірників були зроблені та розповсюджені в журналах та газетах; їх перевидавали у більших або менших форматах [79]. Символічним є те, що Мао на плакаті ніби стоїть вище хмар та спостерігає за всім Китаєм, а червоні прапори розпорошені по всій території. Також за задумом художників на землі можна було побачити силуети міст, таких як Ханчжоу, Шанхай та, звичайно, Шаошань.

Протягом політичної кампанії Мао досягнув культу не тільки своєї особистості, а й інших партійних діячів, зокрема своєї дружини Цзян Цзін та Лінь Бао (Додаток А, Рис. А.23), але й ідеологічних натхненників: К. Маркса, Ф. Енгельса В. Леніна і Й. Сталіна [19]. Це особливо можна послідувати за допомогою плакатів «Хай живе марксизм, ленінізм і вчення Мао Цзедун!» (Додаток А, Рис. А.24), адже навіть після смерті Сталіна та погіршення китайсько-радянських відносин, маоїзм розцінювався як вчення, що продовжує традиції марксизму, ленінізму і сталінізму [15, с. 293].

Зміни, до яких закликав агітаційний плакат, торкались усіх сфер життя міста. Трансформувалась і забудова міської території держави, особливо після стрімкої індустріалізації Китаю 1960-х років. Маніпуляції відбулися практично без урахування стану атмосфери, водних ресурсів, лісів і місцевості загалом. Викиди димових труб розглядалися як доказ успіху соціалістичного будівництва. Результатом цього стало сильне забруднення навколишнього середовища, включаючи кислотні дощі, густий смог, токсичні відходи, забруднення води і швидко зростаючі викиди вуглекислого газу. Тому за допомогою агітаційного плакату Культурної революції влада намагалася змінити відношення людей і до навколишнього середовища. Наприклад, твори «Початок нового сплеску народного руху по посадці дерев», 1970 р. (Додаток А, Рис. А.25) та «Зробити батьківщину зеленою – це відповідальність кожного!», 1973 р. (Додаток А, Рис.

А.26), авторами яких стало бюро пропаганди Міністерства лісового господарства КНР, означали, що хоча негативні екологічні наслідки індустріалізації не були усунені, вищезгадані плакати показують, що вже в 1970-і роки були зроблені деякі спроби усвідомити необхідність озеленення Китаю [50].

Рухи, щодо покращення екології привернули увагу і до покращення здоров'я громадян та догляду за собою. Наприклад, в сільській місцевості діяли так звані «босоногі лікарі», в містах же залишився відсоток спеціалістів, які пропагували ранкову оздоровчу зарядку та дотримування особистої гігієни. В роки революції на агітаційних плакатах медичного спрямування дедалі частіше з'являлися ідеї нової демографічної політики. Різні види кампаній з управління чисельністю населення почалися ще в середині 1950-х рр. В цілому вони були орієнтовані на жінок. Перші кампанії були зосереджені на плануванні сім'ї, а не на скороченні чисельності населення, проте було очевидним, що всі аспекти регулювання народжуваності вважаються жіночим обов'язком. Це враження ще більше посилювалося тим фактом, що відповідальна за здійснення цієї політики особа була місцевим представником федерації жінок – як правило, жінкою. Уже в 1956 році термін «планові пологи» почав все більше визрівати в різних департаментах, які були захоплені кампанією планування, викликаній відносними успіхами першого п'ятирічного плану. «На відміну від перших двох десятиліть після 1949 року, коли планування сім'ї було добровільним і пара сама приймала рішення про заходи контролю народжуваності, в 1970-і роки планування сім'ї почали впроваджувати в примусовому порядку. На робочих місцях створювалися комітети з планування сім'ї» [15, с. 328].

Плакат 1974 р. «Практика контролю народжуваності для революції» (Додаток А, Рис. А.27) є головним агітджерелом цієї теми, тому знаменує собою процес набування значного поширення абортів, контрацептивів і прийняття закону, який обмежує сім'ї мати тільки одну дитину. Але китайське керівництво настільки жорстко проводило дану політику, що цей процес призвів до появи близько 200 мільйонів «неофіційних» китайців. Тобто для батьків було простіше виростити незареєстровану дитину, ніж потрапити під різноманітні санкції [76].

«Для популяризації цієї кампанії була створена загальнонаціональна мережа з надання послуг у галузі планування сім'ї у формі комітетів по плановій роботі в області допомоги породіллю, які були організовані на всіх адміністративних рівнях. Працюючі тут кадри – частіше за все жінки – були призначені відповідальними за освіту в галузі планування сім'ї. Поставка протизаплідних засобів була тісно пов'язана з наданням основних медичних послуг місцевими лікарнями. Інші засоби контролю над народжуваністю (аборти та стерилізація) надаються безкоштовно» [76]. Плакати «Доставляйте ліки (контрацептиви) до порогу, зробіть гарну роботу в справі регулювання народжуваності», 1974 р. (Додаток А, Рис. А.28) та «Планування сім'ї має багато переваг!», 1974 р. (Додаток А, Рис. А.29) хочуть відображати бажану дійсність, коли у жінки має більше можливостей займатися тою справою, яка їй подобається, а саме це працювати задля встановлення соціалізму та діяти в революційних цілях. Але насправді, дійсність була такою, що на заводах, підприємствах, міських вулицях і в селах жінки були розділені на невеликі групи, очолювані працівником з планування сім'ї, який організовував зустрічі і бачився з кожним членом індивідуально. Квоти на народження передавалися вниз по адміністративній ієрархії до тих пір, поки кожна невелика група не отримувала своє певне число народжень [76]. Таким чином, рішення, що стосуються розміру сім'ї, стали підлягати втручанню з боку держави у формі контрольованого тиску на групи різного віку.

Розвиток революційних рухів та політичних ідей Мао Цзедуна в сільській місцевості та процесу соціалістичного перевиховання доцільно розглянути як другий етап Культурної революції. Ситуація з революційною молоддю досить серйозно підірвала не тільки політичне життя країни, але і економічно-соціальну сферу. «У липні 1968 року на зустрічі з керівниками хунвейбінських організацій Пекіна Мао Цзедун заявив про необхідність припинення «боротьби із застосуванням сили» і пригрозив, що, якщо ексцеси триватимуть, то піде неминуча розправа. Незабаром було висунуте гасло «робітничий клас повинен

керувати всім», під прикриттям якого почалася широкомасштабна акція по ліквідації хунвейбінського руху [22, с. 684].

Через рік в силу вступає політика по фізичній ліквідації частини активних революціонерів та більш ліберальною частиною плану кампанія «Вгору до гір, вниз до сіл». «Зовні кампанія прикривалася відправкою студентів, робітників і військових в села для робіт. Нібито для перевиховання. За роки Культурної революції, система вищої освіти в Китаї виявилася розвалена. Відправка здійснювалася «по класиці» – органами держбезпеки. Типові плакати кампанії: усміхнені китайці з портретами Мао працюють або читають «Червону книжечку» з цитатами Мао» [27]. Такі плакати, як «У села ми їдемо, до кордонів їдемо, їдемо в ті місця батьківщини, де ми найбільше потрібні», 1970 р. (Додаток А, Рис. А. 30) та «Освічена молодь повинна йти в село, щоб перевиховати бідних і селян!», 1969 р. (Додаток А, Рис. А.31) яскраво демонструють перевезення учнів шкіл та здебільшого студентів університетів у села на південь Китаю, щоб займатися ідеологічним перевихованням серед сільського населення. В період 1968-1975 рр. було переселено не менше 12 мільйонів чоловік, що складає приблизно 10% міського населення на 1970 рік. В принципі, програма передбачала довічне переселення в сільську місцевість, але ближче до кінця, і зокрема після Культурної революції, багато нарешті змогли знайти роботу або повернутися в міста. Однак багато хто з переселених змирилися зі своєю долею і вирішили залишитися в селі [87].

Найвиразнішим прикладом такої візуальної пропаганди є плакати «Підготовка колективного доповіді», 1968 р. (Додаток А, Рис. А.32) та «Весняний бриз в Янлю», 1975 р. (Додаток А, Рис. А.33), які зображують ідилічні сільські сцени, де вся молодь насолоджується здоровим життям в сільській місцевості і процвітає під суворим, але правильним ідеологічним керівництвом. Все це повинно було перетворити сільських жителів у «нових, культурних селян». Молоді інтелектуали також розглядалися як конвеєрні стрічки для передачі ідеологічної освіти, як носії нових знань в селах [87].

Така політика переселення молодих людей до сіл мала свій початок ще з «Кадрових шкіл 7 травня». Кадрові школи були створені наприкінці 1968 року відповідно до директиви Мао Цзедуна, яка була опублікована 7 травня 1966 року [31]. У цій директиві Мао пропонував створити ферми, пізніше названі кадровими школами, де кадри і інтелігенція, «вислані» з міст, виконували б ручну працю і піддавалися ідеологічному перевихованню, як зображено на плакаті «Переїхати жити і працювати у виробничому колективі, щоб продовжити революцію», 1969 рік (Додаток А, Рис. А.34). «Комуни займаються сільськогосподарською працею (включаючи лісівництво, рибальство, тваринництво і допоміжні галузі), але вони повинні також вивчити військову справу, політику і культуру. Якщо дозволять обставини, вони повинні всі разом побудувати невеликі фабрики і взяти участь в критиці класу капіталістів» [31]. Такі методи були впроваджені задля запобігання військових дій між Китаєм та іншими державами, в разі війни село мало прийняти на себе більшу частину опору.

Умови життя в цих школах, як правило, були досить поганими. Плакати «Пройдіть шляхом навчання кадрових шкіл 7 травня, щоб наполягти на продовженні революції», 1976 р. (Додаток А, Рис. А.35) та «Необхідно загартувати своє червоне серце в кадровій школі 7 травня, щоб підтримати революцію», 1973 р. (Додаток А, Рис. А.36) ілюструють, що містяни, студенти, робітники та інтелігенція повинні були виконувати ручну роботу, вирощуючи собі їжу самостійно. Більш того, мета навчання в бідняків і селян нижчого середньої ланки також не була успішною: багато селян, що живуть в районах, де була створена Кадрова школа, обурювалися їх приїздом і бачили людей, які не мали великого досвіду робочої сили та загрозу своєму власному виживанню [46].

Навіть після того, як Мао Цзедун жорстоко розправився з бунтівними хунвейбінами, революція продовжилась і завдавала шкоди традиційному життю населення. «У 1971 році після невдалого перевороту і захоплення влади заступник голови ЦК КПК Лінь Бяо втік з Китаю, але загинув, коли його літак, за повідомленнями, розбився на території Монголії. Пізніше в будинку Лінь Бяо

в Пекіні було виявлено вислови Конфуція. Тоді компартія почала люту кампанію «Критика Лінь Бяо і Конфуція». Один письменник під псевдонімом Лян Сяо опублікував статтю в журналі КПК «Червоний прапор» під заголовком «Хто такий Конфуцій?». Стаття описувала Конфуція як божевільного, брехливого і розважливого демагога. Далі слідували серії карикатур та пісень, що чорнять Конфуція» [14].

Уже в 1973 році Мао Цзедун вказав, що критика Лінь Бяо і його послідовників має поєднуватися з ґрунтовної критикою Конфуція. У наступні місяці виступу Мао Цзедуна викликали потік статей в китайських ЗМІ, вихваляють верхівку та першого імператора Китаю і Цинь Шихуанді. У надзвичайно абстрактних і складних дебатах, які відбувалися на найвищих рівнях, Мао бачив себе в якості сучасного Цинь Шихуанді та підштовхував людей до боротьби з плакатами «Вивчення історичної боротьби між конфуціанцями і легістами», 1974 р. (Додаток А, Рис. А.37) та «Безжально критикуйте Лінь Бяо за «воскресіння себе, відновлення обрядів», рішуче йдіть по шляху соціалізму!», 1974 р. (Додаток А, Рис. А.38). У 1974-му році ця боротьба переросла у великомасштабний національний рух. Засоби масової інформації продовжували публікувати статті, які нібито були критикою Лінь Бяо і Конфуція. Насправді це були інсинуації, спрямовані проти Чжоу Еньлай, який був потомком засновника неоконфуціанства, і інших реабілітованих ветеранів, включаючи Ден Сяопіна [43].

У 1975 р. оберти революції починають зменшуватися, моральний дух армії падає і конфлікти з опонентами стають дедалі важчими. Тому, щоб зміцнити свою власну позицію і запобігти розколу в партії, Мао вирішив боротися з думкою про капітуляцію курсу. Культурною жертвою цього етапу став один з класичних творів китайської літератури «Шуйху Чжуань» або ж «Річкові Заплави». Негативно було висвітлено одного з героїв Лі Сун Цзян, лідер 108 повстанців з Ляншаньпо, який за сюжетом прийняв пропозицію імператора про амністію та капітулював, не продовживши свою боротьбу проти імператора. Виставляючи Сун Цзяна як негативний приклад, Мао мав намір боротися з

«капітуляцією», тому плакати «Використовуйте «Річкові Заплави» в якості негативного прикладу, який може служити уроком, щоб всі люди знали капітуляціоністів», 1975 р. (Додаток А, Рис. А.39) та «Грунтовно критикуйте капітуляціоністську кліку», 1976 р. (Додаток А, Рис. А.40) були створені, щоб запобігти відмові від Культурної революції. Однак, протягом року комуністична партія все одно поступово втрачає владу.

Таким чином, політичний агітаційний плакат років Культурної революції мав запевнити людей у правильності соціалістичного майбутнього, довести, що капіталісти та імперіалісти не мають шансу на спокійне життя в середовищі китайського народу, тому вони мали бути віданні репресіям з боку хунвейбінів, та за допомогою образів героїв Китаю підвищити вмотивованість населення до революції та дотримання тільки ідеологічної теорії Мао.

Збиток від реформ Мао в сфері політичного та культурного життя є неоціненним і, як ми прослідкували, ці дії не принесли керманичу необхідної підтримки. Критика традиційних творів та релігій принесла китайському народу ще одне розчарування в політиці дійсного голови держави та пришвидшила темпи згортання революції.

РОЗДІЛ 3

ТРАНСФОРМАЦІЯ КИТАЙСЬКОГО АГІТАЦІЙНОГО ПЛАКАТУ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XX ст.

Китайська плакатна культура 1974-1976 років не могла передати всієї політичної нестабільності, що мала місце в державі. Стан здоров'я Мао Цзедуну часто погіршував ситуацію, тим що приймалися нерозважливі рішення, які підривали авторитет «банди чотирьох». Цзян Цін, Чжан Чуньцяо, Ван Хунвей і Яо Веньюань в той чи інший період були наближені до великого керманича і грали головні ролі під час проведення Культурної революції. Хоч їхні обличчя іноді з'являлись на агітаційних плакатах, але серед народу та особливо у військових вони викликали негативні настрої [33, с. 650-651]. Як зазначає у своїй монографії Ф. Бурлацкий, Мао неодноразово повторював Ден Сяопіну, що якщо він замислює переворот, то нехай це відбудеться після його смерті та по відношенню до його дружини, «...перед своєю смертю я хотів створити авторитет «наступників», але не розраховував, що може статись навпаки» [3, с. 393].

В період між 1973–1976 рр. сталося декілька спроб політичної реабілітації Ден Сяопіна. Він завжди знаходився серед найближчого оточення керманича та за свою віддану службу раніше був головою Центральної військової ради КНР. «Люди, які знали Дена, в тому числі великі світові політики, ставилися до нього по-різному, хоча завжди віддавали належне його унікальним здібностям. І Хрущов, і Горбачов, і Форд, і Картер, і Тетчер, і Коль, і Рейган, і Буш. Навіть примхливий Мао Цзедун двічі гнав Дена з Політбюро, все одно цінував його, а тому нікому не давав розтоптати навіть в страшні роки «культурної революції» (1966-1976)» [24]. Мао Цзедун найбільше боявся заколоту військових, тому намагався стримувати їх хоча б незначними пом'якшеннями. Чого не скажеш про пересічне населення Китаю. Вулицю заповняли бідні, голодні люди, яких все ще тримали в революційні лещатах. У такий період нестабільності, використання агітаційного плакату набуває інших функцій. Ним покривали тіла вмерлих та

заклеювали дірки в будинках, якщо була така змога. Доцільно для наочності використати інтерв'ю Ай Хуа – жінки, яка тривалий час була в лавах хунвейбінів і була очевидцем всіх реалій Культурної революції. Вона розповідала про те, як допитували громадян, в сирих кімнатах, з виголеним волоссям та які слідували наслідки: «Кілька днів по тому та жінка померла. Вона наклала на себе руки – вистрибнула з вікна, коли в кімнаті нікого не було. Її тіло накрили плакатами і кинули в рикшу, потім відвезли на цвинтар і кремували» [29, с. 284].

Через хвороби Мао все менше був спроможний на боротьбу з опозицією. Ден Сяопін і Чжоу Енлай все більше висловлювали свої критичні судження, намагаючи виправити помилки старого керівництва. Але уже в 1976 році відбулась подія, яка викликала громадське занепокоєння: смерть Чжоу Енлая, яка ще більше порушила владу Мао. Відбулись народні виступи на площі Тяньаньмень проти маоїстських радикалів. Народ продемонстрував свою образу на радикальних маоїстів та виразив підтримку прагматизму та порядності Чжоу. Протести довелось придушити військово як «контрреволюційний інцидент». Останнє, що змогла зробити «Банда чотирьох» провести фінальну політичну кампанію критики правого девіаціонізму навесні 1976 р., безпосередньою ціллю якої став Ден Сяопін. «Банда чотирьох» проводила битву за правонаступництво Мао за допомогою плакатної пропаганди [45]. Яскраво ілюструють цей період плакати «Поглиблення критики Ден Сяопіна, удару проти правого відхилення», 1976 р. (Додаток Б, Рис. Б.1) та «Поглиблюйте критику роботи Ден Сяопіна щодо ліквідації землетрусів», 1976 рік (Додаток Б, Рис. Б.2.).

Однак, як зазначає дослідниця Чжан Юн, уже під кінець свого режиму очільник КНР часто замислювався над допущеними помилками і міг пустити сльозу, стикаючись з пропагандистськими плакатами та фільмами свого режиму [33, с. 660]. Смерть Мао вже у вересні 1976 року породила гострі відчуття невпевненості не тільки через втрату напівбожественного лідера, але також через невідомість того, що чекає в майбутньому китайський народ. За місяць було вирішено заарештувати «Банду Чотирьох», а також побудувати Меморіальний зал засновнику Народної Республіки. Будівництво проходило надзвичайно

активно і було закінчене вже у серпні 1977 року. Одразу тіло Мао, яке було забальзамовано та поміщено в кришталевий саркофаг, було перенесене до Зали. 9 вересня 1977 року відбулася церемонія вшанування річниці смерті Мао та добудови Зали [35]. Людську скорботу підсилювали чисельні агітаційні роботи на тему увіковічення великого керманича. Вересневі плакати 1976 року «Виконайте заповіді голови Мао і доведіть пролетарську революційну справу до кінця» (Додаток Б, Рис. Б.3) та «Перетворіть горе в силу, виконуйте заповіді голови Мао» (Додаток Б, Рис. Б.4) зображують групу, яка стоїть на площі Тяньаньмень в Пекіні. На їхніх обличчях горе і публічна жалоба, відчуття невпевненості, хоча яскраві кольори натякають навіть на деяке полегшення режиму. Невід'ємними є ілюстрації людей, які переживають смерть Мао, як наприклад плакат «Скорбота як хвиля, настільки ж глибока» (Додаток Б, Рис. Б.5), де дівчина сидить на землі та оплакує померлого керівника комуністичної партії.

Плакати «Спільна мрія сотень мільйонів людей, тепле відзначення переможного добудування Меморіального залу голови Мао» (Додаток Б, Рис. Б.6) 1977 року, «Мавзолей голови Мао» 1979 року (Додаток Б, Рис. Б.7) та «Високо тримайте великий прапор очільника Мао, продовжуйте до кінця безперервну революцію під диктатурою пролетаріату» 1977 р. (Додаток Б, Рис. Б.8.) зображують та возвеличують мавзолей Мао на площі Тяньаньмень у Пекіні, над яким височить великий керманич.

З цієї теми важливими є плакати на підтримку в майбутньому пам'яті та традицій, які склались у суспільстві за часів Мао. Наприклад, «Сосни та верби вічнозелені, квіти розквітають червоними покоління за поколінням» (Додаток Б, Рис. Б.9) й «Червоні квіти цвітуть вічно» (Додаток Б, Рис. Б.10) створені 1978 року, ілюструють майбутнє покоління вихованців, які підтримують озеленення мавзолею Мао Цзедуна.

В політичній сфері після приходу до влади Ден Сяопіна було наголошено на забороні засуджувати ідеологію Мао, хоча при створенні курсу модернізацій новий керівник КПК цього не дотримувався. В Пекіні починають з'являтися

плакати з критикою радикальних маоїстів [36]. Для одного з плакатів було використано традиційний новорічний принт на політичну тематику: діти борються з «Бандою» – «Розгромити «Банда чотирьох»» 1978 року (Додаток Б, Рис. Б.11). Ще одним прикладом стає плакат «День радості», де люди сміються, розглядаючи карикатуру «Банди чотирьох» (Додаток Б, Рис. Б.12).

На початку 80-х років керівництво почало говорити про результати та наслідки Культурної революції. «У червні 1981 р. на VI пленумі ЦК КПК 11-го скликання остаточно були визначені головні помилки Мао Цзедуна і маоїзму в історії китайської революції та будівництва соціалізму в КНР. Загалом були піддані критиці «лівацькі помилки» Мао Цзедуна (наприклад, продовження революції при диктатурі пролетаріату), а також на нього особисто покладалася головна відповідальність за Культурну революцію. При цьому зазначалося, що заслуги Мао Цзедуна в цілому значно перевершують його помилки, і, крім того, підкреслювалася чільна роль ідей Мао Цзедуна в періоди революції і соціалістичного будівництва» – зазначає сходовознавець В. О. Кіктенко [12]. Змінились і основні вимоги для пропаганди. До країни почали проникати західні візуальні елементи, плакати почали зачіпати теми майбутнього, зображувати космічні кораблі, хмарочоси, нові види автомобілів та швидкісні шосе. І хоч комуністична партія продовжувала нав'язувати бачення нового шляху, у візуальній пропаганді сталася лібералізація. У 80-х роках функціонування агітаційного плакату не фокусувалось тільки на життя партії. Плакати пропагували захист, модернізацію та соціальну мораль [83, с. 18].

Ще 1979 року Ден Сяопін ініціював кампанію «4 основних принципи»:

- Триматися соціалістичного шляху;
- Підтримувати диктатуру пролетаріату;
- Підтримувати керівництво Комуністичної партії;
- Підтримувати марксизм-ленінізм та вислови Мао Цзедуна [57].

Новий шлях Китаю офіційно розпочався на XII Всекитайському з'їзді КПК, де Ден Сяопін виголосив промову, яка заклала принципи політичних модифікацій у державі. «Поєднати загальну істину марксизму з конкретною

практикою нашої країни, йти власним шляхом і будувати соціалізм зі специфікою Китаю – такий головний висновок зроблено нами на основі узагальнення тривалого історичного досвіду» [20]. У 1982 році другий принцип було змінено на «підтримку демократичної диктатури народу». Принципи були записані в «Преамбулі» Конституції КНР, прийнятої в грудні 1982 р. [29, с. 296]. Візуальним відображенням цієї кампанії є збірка 1984 року з чотирьох плакатів: «Твердо підтримувати соціалістичний курс» (Додаток Б, Рис. Б.13), «Твердо підтримуй пролетарську диктатуру» (Додаток Б, Рис. Б.14), «Твердо підтримуй марксизм-ленінізм, ідеї Мао Цзедуна» (Додаток Б, Рис. Б.15) та «Твердо підтримуй керівництво Комуністичної партії» (Додаток Б, Рис. Б.16). На думку Ден Сяопіна, ці принципи були основними передумовами для проведення модернізаційних процесів в державі.

Зміни в державі пропонував ще Чжоу Енлай, але його ідеї були заборонені Мао Цзедунем. Наступник Мао Хуа Гофен також не спромігся реалізувати модифікації та, за словами дослідників, його методика була схожа на реалістичні цілі «Великого стрибка» [Цит. за: 20]. Отже, на фінальному етапі модернізацій Ден Сяопін провів реформи в сільському господарстві, військово-промисловому комплексі, науці, та важкій промисловості. Як зазначає історик О. Панцов: «Уже до початку 1983 р. виробництво продукції сільського господарства зросло майже удвічі. Одночасно з реформою сільського господарства було дозволено і почав розвиватися малий бізнес. Розширилася господарська самостійність підприємств, скоротилася сфера директивного планування, істотному реформуванню піддалася система цін і заробітної плати» [24].

Суспільство на шляху покращення здебільшого підтримувало реформи, але китайська пропаганда прагнула не відпускати плакати, як інструмент впливу. Агітація була в цілому спрямована на речі, які прямо не натякали на прославлення когось із партійної верхівки, а сам Ден Сяопін дуже негативно ставився до культу особи, як явища. Плакати по відношенню до політиків були налаштовані на інше. За приходу Ден Сяопіна було створено комітет по реабілітації жертв подій Культурної революції. Головним наочним залишком цієї

кампанії стала серія плакатів «Дев'ять маршалів». Більшість зображених на них героїв були політичними жертвами Мао. Найвизначнішим плакатом серії є «Народні герої» (Додаток Б, Рис. Б.17) 1984 року, на якому дев'ять маршалів Народно-визвольної армії усміхнені сидять верхи на конях. На плакаті можливо помітити постать політика Пен Дехуая, який був посмертно виправданий у 1978 році та має також окремий портрет в цій серії «Маршал Пен Дехуай» (Додаток Б, Рис. Б.18) за 1983 рік.

Особливе місце у політиці посмертної реабілітації посідає також Чжоу Енлай. За життя Чжоу ніколи не став об'єктом культу особистості; як ідеальний Прем'єр-міністр, він повинен був залишатися в тіні Мао. Лише після його смерті та після закінчення Культурної революції Чжоу став регулярним персонажем на плакатах. Прикладом є робота невідомого художника «Прем'єр-Чжоу, сотні мільйонів людей завжди пам'ятатимуть Вас» (Додаток Б, Рис. Б.19) від 1978 року. Як доказ його вічного внеску в китайську революцію, одна з чотирьох меморіальних кімнат, доданих у грудні 1983 року до Меморіальної зали, де були виставлені останки Мао, була присвячена Чжоу, а у 1998 році, на сторіччя від дня народження, Чжоу було відзначено випуском плакатів із його зображенням [91].

Важливо підкреслити, що в плакатному мистецтві 1970-80-х рр. змінюється і кольорова гамма, і їх ідейна палітра. Все частіше на вулицях почали з'являтися розважальні, соціальні плакати й торгова реклама, але розквіт цих тем здебільшого припадає на початок 90-х років [28]. Кольорове забарвлення навіть з використанням червоного кольору вже не стає таким різким, все більше нівелюються плакати про пожертвування життя заради держави. Також найбільш яскравим свідченням «повернення до коріння» стає мода на малюнки, що імітують традиційний «лубочний стиль» в ілюстративному матеріалі середини 1980-х років [10, с. 81]. «У 1980-ті роки найбільш поширеними стали «няньхуа», присвячені Новому року, що зображують маленьких, дихаючих здоров'ям дітей – хлопчиків, дівчаток, які були оточені різними об'єктами (в першу чергу, коропи – символи достатку), що символізують щастя, багатство і

довголіття» [15, с. 337]. Традиційно ці плакати прикрашали будинки на Новий Рік, як, наприклад, плакат 80-х років «Рясний рік після року великої удачі» (Додаток Б, Рис. Б.20).

Однак діти продовжували з'являтися на агітаційних плакатах не тільки з ціллю вітання громадян зі святами, але і для ілюстрації політики «Одна сім'я – одна дитина». Кампанія планувала продовжити програму, яку впроваджували ще на початку 1970-х років. На обкладинці цієї серії плакатів «Графік демографічної освіти» (Додаток Б, Рис. Б.21), який відбивав традиційні освітні цілі, щоб продемонструвати спеціальні матеріали, які приділити увагу аспектам розмноження, сексуальності та зачаття [73]. Кампанія була досить масштабною, тому необхідно розглянути її детальніше. Плакати розміщували у скляних вітринах магазинів, встановлювали на вулицях або громадських приміщеннях. Плакат «Популяризація науки про планування сім'ї» (Додаток Б, Рис. Б.22) 1987 р. пояснював, що відчуває жінка, коли вона вагітна та яке значення має використання презервативів. Нерідко за допомогою таких плакатів суттєво зростали загальні знання про сексуальність людей, яких часто бракувало [76]. Метою кампанії було зниження чисельності китайців до 1,2 млрд людей до 2000 року. Загалом, міські пари легше піддавалися агітації кампанії, ніж сільські, і легше дотримувались положень. Усі ці міркування сприяли тому, що політика в цілому була більш успішною в містах [4].

Загалом на початку 1980-х років лікування здоров'я та особисту гігієну знову було прирівняно до культурної цінності. Показ плакатів, на яких діти миють руки, стали майже стандартним предметом навчання. Хоча передували їм плакати, де дорослі жінки та їхні діти миють вікна і прибирають на подвір'ї та у своїх квартирах, символізуючи «прибирання» нового режиму та заміну його на старий. Ці символи незабаром були замінені на більш зрозумілі всьому населенню [69, с. 413].

Держава не тільки контролювала народжуваність, але і закликала одружуватися пізніше, народжувати лише одну дитину, як це ілюструє календар від 1988 року – «Пізно одружитися, пізно зачати» (Додаток Б, Рис. Б.23).

Унікальним для цього плакату-календаря є те, що дівчина на ньому одягнена в сукню з європейського стилю. Під кінець 80-х років в пропагандистських плакатах частіше стали звертатися до образів жінок в одязі західного стилю, чого не можна було зустріти раніше.

Разом з контролем народжуваності, встановленням соціальних правил та реформ, нове китайське керівництво вирішило розпочати кампанію, яка б і впливала на освіту та виховання нових духовних принципів у молоді. Серія плакатів «Духовна соціалізація» ставила перед молодим поколінням зобов'язання, що в «Новий Час», тобто під час модернізацій Ден Сяопіна, вони повинні підвищувати рівень політичної свідомості та моралі, а також підтримувати ідеали моралі та дисципліни, які залишались в основі комуністичної ідеології [84]. Плакати «Ми та наш учитель» (Додаток Б, Рис. Б.24) та «Національний прапор піднятий у наших серцях» (Додаток Б, Рис. Б.25) 1986 року є чимось більшим ніж просто агітація молоді до порядку. Після того, як змінився підхід до пропаганди такі роботи виражають тепер тільки особисту зацікавленість людей в зміні своєї моральної поведінки. Громадяни не роблять щось заради революції чи від «великої любові до народу», а підлаштовуються під наприклад розрив між поколіннями та вимоги, які відбуваються з модернізацією. Тісно пов'язаною з цією темою є також серія плакатів «Стандарт поведінки учнів початкових шкіл» 1987 р. [77]. Приклади плакатів «Поважай колектив, поважай науку» (Додаток Б, Рис. Б.26), «Поважайте себе, любіть себе, ведіть себе гідно, вдосконалюйтесь» (Додаток Б, Рис. Б.27), «Вивчайте закони та норми та дотримуйтесь їх» (Додаток Б, Рис. Б.28) та «Навчайтеся і готуйтеся вдосконалюватись» (Додаток Б, Рис. Б.29) виражали любов до колективу, турботу про навколишнє середовище, усвідомлення гігієни, повагу до нації та конституції, повагу до вчителя та здоровий інтерес до науки та техніки.

Повертаючись до теми економічних модернізацій 80-х років, зазначимо, що одним з найважливіших досягнень стало створення чотирьох зон вільної торгівлі. Ілюстрація «Спеціальні економічні зони – ворота до Китаю», 1987 р. (Додаток Б, Рис. Б.30) буквально символізує відкриті двері для зовнішнього

світу. «Завдяки створенню Спеціальних економічних зон (СЕЗ) у Південному Китаї, де передбачалося зменшити бюрократичне втручання, обмеження податковий тягар, іноземні компанії були заманені на співпрацю з китайськими промисловими комплексами. Така співпраця набувала форми спільних підприємств, в яких китайська сторона буде надавати сировину, інфраструктуру та (дешеву) робочу силу, а іноземний партнер буде забезпечувати передові технології та виробничі процеси» [85].

Для пропагандистського плакату за ці п'ятнадцять років стало не типовим відображувати ідеї втихомирення та заспокоєння населення. Але політичні протести, які тривали від середини квітня до початку червня 1989 року були найбільшими в історії комуністичного Китаю та проходили на площі Тяньаньмень у Пекіні. Китайська Народно-визвольна армія зіграла у цьому русі найважливішу роль. Студенти університетів в Пекіні 7 тижнів збирались на площі біля мавзолею Мао та виголошували лозунги за демократизацію законів та введення багатопартійності. Багатотисячні демонстрації, які відбувались по всьому Пекіну, були натхненні політикою Горбачова в СРСР. Про це говорять численні плакати з написами «У СРСР є Горбачов. А хто є у нас?», «Демократія – наша спільна мрія» і «Горбачов, народ тут, а не там» [11]. Як зазначає Меліксетов: «... кінці травня 1989 року в столиці було оголошено військовий стан, заборонені демонстрації, страйки, а стратегічні об'єкти міста взято під контроль військових частин, перекинутих в Пекін. Проте учасники голодовки на площі Тяньаньмень продовжували стояти на своєму, розраховуючи на те, що влада не наважиться вдатися до сили. Однак в ніч з 3 на 4 червня війська, підтримувані танками і бронетранспортерами, розтрощивши споруджені барикади, витіснили страйкарів з площі. Зіткнення, в ході яких війська застосували зброю, призвели до численних жертв. Для встановлення повного контролю над ситуацією і відновлення життя в місті було потрібно декілька днів» [22, с. 720].

Відповіддю на ці події став проведений пленум ЦК КПК, на якому було зазначено, що дані мітинги мали на меті підірвати соціалістичні устрої держави.

Пропагандистським наслідком став випуск плакату «Лише соціалізм може допомогти Китаю, тільки соціалізм може розвинути Китай» (Додаток Б, Рис. Б.31).

Попри радикальні настрої в партії, політичні реформи повільно рухались в бік автономності та демократизації. У 1982 р. Конституція вперше узаконила самоврядування селян. До 1987 року Національний народний конгрес прийняв тимчасовий Органічний закон про комітети селян [75]. На підставі цього законодавства Міністерство цивільних справ розпочало експерименти з прямими, конкурентними сільськими виборами того ж року. Ініціатива виникла не з раптової любові до демократичної процедури, а з необхідності відновити партійний контроль у сільській місцевості після деструктивної політики Великого стрибка вперед (1958-1961) та Культурної революції (1967-1976). Ідея полягала в тому, що непопулярну політику (контроль над народжуваністю, податки) було б легше прийняти, коли б її проводили місцево обрані, а не призначені посадові особи [75].

Події на площі Тяньаньмень досі є забороненою темою: це стосується проведення демонстрацій на річницю загиблих, проведення онлайн-дискусій та публікації будь-яких згадок цих подій. Однак, наприклад, у Гонконгу й Тайвані щороку активісти влаштовують пам'ятні церемонії [23].

Взагалі повернення Гонконгу також було доволі актуальною темою для пропагандистського плакату 90-х років. 1997 року було опубліковано низку вражаючих зображень, які включали плакат із зображенням Ден Сяопіна (Додаток Б, Рис. Б.32), батька парадигми «Одна країна, дві системи», що вихваляє переваги принципу, згідно з яким Гонконг повернувся до китайського правління, зберігаючи «високий ступінь автономії» протягом періоду принаймні п'ятдесят років [60]. Інші доповнення до плакатів складають фотографії адміністрації та усіх причасних до події, які і досі вивчаються у школах.

Після подій 1989 року в політичній агітації різко постало питання патріотичного виховання майбутніх поколінь. Плакатні серії з настановами для школярів виходять майже кожні два роки. Серія навчальних плакатів,

опублікована в травні 1994 р. несе в собі менше пропагандистського змісту, ніж серії 1987 р., також на плакаті «Ми любимо людей» (Додаток Б, Рис. Б.33), є зображення інвалідного візка, що було рідкістю. Наступна виховна серія виходить у 1996 році [48]. Ця серія, призначена для виховання патріотизму в початкових та середніх школах. Її особливістю є те, що на одному з плакатів «Майте впевненість у собі» (Додаток Б, Рис. Б. 34), демонструється перший персональний комп'ютер. Правила для учнів продовжували публікувати і у 1999 р., хоча дещо змінюється форма і наповнення. На плакаті «Правила для учнів початкової школи» (Додаток Б, Рис. Б.35), правила ми можемо бачити ті ж самі, однак в ілюстраціях використано стиль мультфільму, який явно натхненний, якщо не скопійований, японськими мультфільмами [80]. Як результат, фігури на зображеннях мають широкі, круглі очі і виглядають виразно по-західному.

Ще одним явищем виховання патріотизму стала серія плакатів про відзначення 50-річчя закінчення війни з Японією. Насправді, агітаційні плакати все більше втрачають свою актуальність в 90-х роках. Однак «Набір пропагандистських плакатів патріотичного виховання», розроблений Департаментом пропаганди Центрального комітету Комуністичної молодіжної ліги Китаю, був опублікований в 1994 р. Чотири плакати «Ми маємо власну назву» (Додаток Б, Рис. Б.36), «Як можна забути» (Додаток Б, Рис. Б.37), «Ми завжди пам'ятатимемо» (Додаток Б, Рис. Б. 38) та «Ми в процесі створення» (Додаток Б, Рис. Б.39), об'єднані одним жанровим рішенням. На кожному плакаті звучать слова про незалежність Китаю, які перегукуються з візуальним рядом, який наприклад возвеличує епоху Давнього Китаю. У центрі зображується дракон та чотири маленькі зображення, які показують «чотири великі винаходи»: компас, виробництво паперу, друк рухомого типу та порох [73]. Історична розповідь другого плакату починається з Опіумних воєн і закінчилося заснуванням КНР у 1949 р. Наступний описує події хроніки створення «Нового» Китаю. Чотири зображення показують визначальні етапи цього процесу, починаючи з Революції 1911 р., Представленої Сун Яцен; стіл, де була заснована КПК у Шанхаї (1921); сцена з антияпонської війни; і знаменита

картина Мао Цзедуна, що проголошує заснування КНР від Воріт Небесного Миру в 1949 р. А останній плакат має основну тему – важливі зміни, які відбулися з моменту переходу влади Ден Сяопіна. «Очевидно, що найважливіша думка, яку за допомогою розповсюдження подібного роду друкованої продукції прагнули донести до жителів КНР керівники країни, – це спадкоємність різних епох в історії китайської цивілізації, кожна з яких вносила свій певний внесок у формування величі Китаю» [15, с. 343].

Продовжуючи культурну повістку плакатного мистецтва, то зазначимо, що з кінця 80-х на початку 90-х років в сфері пропаганди почалась політика «реабілітації» Конфуція. Після того, як під час Культурної революції його висловлювання спалювались, то з приходом нової влади конфуціанство стало гарантом успіху [20]. На ряду з неоконфуціанцями заявляти про себе почали інші групи духовно-релігійного спрямування. 27 квітня 1999 року рух Фалуньгун влаштував широкомасштабну демонстрацію перед комплексом Чжуннаньхай, резиденцією правлячої еліти КНР. Послідовники руху вимагали надання групі офіційного визнання релігійною організацією, а також свободи практики [52]. Одним з негативних фактів про цю організацію було те, що Фалуньгун залучав послідовників з усіх вікових груп соціального спектру, хоча люди похилого віку та члени маргінальних груп були одними з найчисельніших. На розчарування уряду, серед них був ряд високопоставлених представників партійної організації, армії, апарату безпеки та поліції. Плакат «Твердо підтримайте рішення Центрального комітету про боротьбу з незаконною організацією «Фалуньгун»» (Додаток Б, Рис. Б.40) від 1999 року діє як заклик від комуністичної партії про те, що на боротьбу з учасниками йдуть більші намагання ніж за часів Культурної революції. «Сюди входять вбивства організаторів, мультфільми, що нагадують розпусту класових ворогів, нескінченні нариси, що зображують згубний ефект доктрини, документальні фільми, що викривають лідерів рухів як шахраїв, а послідовників як дурнів тощо» [52]. Це навіть призводить до пожвавлення використання пропагандистських плакатів не лише для освітніх або вітальних цілей.

Однак у приватних художників до середини 90-х років сформувались власні цілі виготовлення агітплакатів. Художник Ван Гуангіс творив серію робіт між 1990-ми та початком 2000-х., де ілюстрації в стилі Культурної революції перемішувались разом із низкою Західних елементів, такі як, наприклад, бренди великих корпорацій Pepsi, Coca-Cola, Marlboro, Sony, Rolex, тощо [72, с. 72]. Такі роботи були надзвичайно актуальні в той час, адже серед молоді поширювалась так звана «мао-манія». Мається на увазі, що згідно з опитуванням China Youth Daily, опублікованим у квітні 1995 р., у якому взяло участь 100 000 респондентів (60% з яких народилися після 1970 р.) і не менше ніж для 94,2% респондентів Мао Цзедун став особистістю, якою вони захоплювались [68, с. 24]. На перший погляд, такі плакати мали здатись сатиричними та тими, які висміюють минулу політичну систему. Однак мета Ван Гуангі була не висміяти Мао, а десакралізувати його і повернути до людського виміру, поставивши поруч із повсякденним життям.

Однак поки художники намагались олюднити Мао Цзедуна, у середині 90-х років вийшла серія плакатів, яка присвячувалась найголовнішим подіям життя Ден Сяопіна. Наприклад, плакат «Улюблений товариш Сяопін – на пошуках у Парижі» (Додаток Б, Рис. Б. 41), змальований з фотографії, зроблений у Франції в 1920 р.. А робота «Улюблений товариш Сяопін – послідовні бої в горах Тайхан» (Додаток Б, Рис. Б. 42), зображує, як Ден Сяопін і Лю Бочен очолювали кампанію 1940 року проти Гоміндана і японських військ у гірському районі Тайхан [37]. Колекція під назвою «Улюблений товариш Сяопін» стала розривом між з бажанням очільника не потрапляти в поле зору пропаганди та культу особистості.

Кінець 90-х років ХХ століття для китайського агітаційного мистецтва ознаменувався тим, що плакати тепер не виконували роль такого серйозного важеля управління. Її використовують в основному міські партійні комітети і органи влади, закликаючи зберігати навколишнє середовище, культурно поводитися, боротися за привабливий імідж міста і таке інше. Все ж таки їх продовжували застосовувати задля вітань громадян з різноманітними річницями,

прославленням пам'яті керманичів та підтримки історичної цінності КНР як держави. Останніми вагомими доробками візуальної агітації другої половини XX століття стали 3 плакати на честь святкування 50-річчя створення КНР в 1999 році (Додаток Б, Рис. Б.43).

Отже, у даному розділі було проаналізовано різновиди тем китайського агітаційного плакату протягом останньої чверті XX століття. З прикладів плакатного мистецтва зникли заклики до революції та пожертвування життя заради великого керманича та держави. На заміну їм прийшли твори, які відображали запити суспільства, наприклад, про корупцію та гігієну. Однак пропаганда комуністичної партії продовжувала виховувати свідомого громадянина, але такого, який розвивається і відповідає вимогам новому Китаю. Хоч нова партійна влада, в обличчі Ден Сяопіна, були проти того, щоб возвеличувати певну особистість при владі, однак портрети із зображенням Мао Цзедуна з вулиць зникли лише частково. Протягом останньої чверті XX століття теми та заклики значно змінились, як і методи оформлення плакатів. Перейшовши межу століть плакати набувають повністю інших значень, які тепер стосуються політичного вектору тільки в зв'язку з відзначенням свят та прославленням нових кампаній.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумок викладеному в попередніх розділах, варто відзначити, що політичні агітаційні кампанії були та залишаються важливими способами впливу на народні маси Китаю, по суті – окремою та дуже важливою сферою політики й практики партійно-державного керівництва КНР. Досліджуючи методи й приклади візуальної агітації, як складової пропагандистської діяльності другої половини XX ст., було встановлено, що плакатне мистецтво бере свої витоки ще задовго до утворення КНР, в традиційному мистецтві китайців, зокрема в новорічних ілюстраціях, які в часи Мао Цзедуна зазнали чималих трансформацій, а деякою мірою були навіть витіснені з постійного вжитку. Їх заступили агітки з виразним політичним змістом, зокрема з поширенням ідей будівництва соціалістичного майбутнього та процвітання держави. На підставі потужних колекцій агітматеріалів, сформованих дослідниками-сходознавцями, вдалося опрацювати значний корпус візуальних джерел, систематизувати його, визначити тематичні блоки, дослідити форми та способи реалізації пропагандистських завдань, охарактеризувати ідеологічне навантаження творів плакатної агітації, простежити хронологічну динаміку й трансформацію в розвитку цього жанру, визначивши його пряму залежність від змін в політичному житті КНР протягом досліджуваного періоду. Узагальнення отриманих даних дозволяє стверджувати, що найбільшу увагу китайське партійне керівництво приділило створенню культу особи Мао Цзедуна і комплексу відповідного ідеолого-психологічного ареолу навколо нього. Не можна оминути й такі важливі напрями наочної пропаганди, як боротьба з антипартійними діями, а також методи побудови соціалізму в Китаї, що стали актуальними в ході реалізації політики «Великого стрибка» та під час Культурної революції. Окремим напрямом візуальної пропаганди виступала зовнішньополітична тематика, насамперед радянсько – китайських взаємин протягом 1950-х–1960-х років. Доволі популярними сюжетами агітаційного плакатного мистецтва були сфера організації праці в сільському господарстві та

промисловості, облаштування власного побуту громадян, а також гендерні питання. Пропагандистський плакат супроводжував звичайного громадянина всюди, починаючи від облаштування власного помешкання, до місця отримання медичних послуг в сільській місцевості.

Після смерті Мао Цзедуна, від другої половини 1970-х років у сфері плакатного мистецтва, як і загалом у внутрішній політиці країни, відбуваються демократичні процеси. Вони супроводжуються відродженням і трансформацією у сфері агітаційного плакату, завдяки послабленню цензури за мистецтвом. Позитивні зміни відбуваються як у змістовно-сюжетному відношенні, так і художній реалізації нових напрямів візуальної пропаганди.

Досліджувана проблематика, поза сумнівом, потребує подальших розробок, об'єктивність та необхідність яких зумовлена потужною джерельною базою, що є в розпорядженні науковців і яка до сьогодні не знайшла всеохоплюючої систематизації та аналізу. В якості перспективних напрямів таких досліджень можна назвати систематизацію та вивчення китайського агітплакату часів реалізації політики «Великого стрибка», комплексне й поглиблене опрацювання плакатного мистецтва, присвяченого зовнішній політиці Мао Цзедуна, трансформації культу Мао після смерті великого керівника, зокрема в ході проведення політики «чотирьох модернізацій» Ден Сяопіна. Цими та іншими напрямками вивчення китайського агітаційного плакату і визначається дослідницька перспектива.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бейдина Т., Макарова Ю. Национальные особенности пропагандистской деятельности в КНР // *Известия Иркутского государственного университета*. Иркутск, 2014. Т. 4. С. 41–46.
2. Большой китайский «скачок». *Дилетант*, 2016. URL: <https://diletant.media/articles/30444853/#>
3. Бурлацкий Ф. Мао Цзедун и его наследники. Москва: Международные отношения, 1979. 201 с.
4. Веремеева К. В. Історія та трансформація політики «Одна сім'я – одна дитина» у Китаї. Питання сходознавства в Україні; тези доповідей Всеукр. наук – практ. конф. Харків, 2019. С. 170-172.
5. Выдержки из произведений (красная книжечка). Пекин, 1967. URL: http://library.maoism.ru/red_book.htm
6. Высказывания Мао Цзедуна, содержащиеся в документах IX съезда КПК, 2015. URL: http://library.maoism.ru/last_opinions.htm.
7. Выступления Мао Цзэ-дуна, ранее не публиковавшиеся в китайской печати / пер. на русс. яз. Борисова О., Титаренко М. Москва: Прогресс, 1976. 288 с.
8. Дальневосточная альтернатива. Китайский феномен // *Цивилизационные модели современности и их исторические корни*, – Київ: Наукова думка, 2002. С. 365–374.
9. Делюсин Л. П. Культурная революция в Китае. Москва: Знание, 1967. 49 с.
10. Зуенко И. Ю., Резникова Д. А. Использование элементов традиционной культуры в оформлении материалов китайских СМИ (после образования КНР) // *Известия Восточного Института*. Владивосток, 2015. Кн. 4. С. 76-84.

11. Иванов С. А. Почему коммунистический режим в Китае пережил 1989 год?, 2012. URL: http://www.riatr.ru/2016/3/Russia_and_ATR_2016-3_049-065.pdf
12. Кіктенко В. О. Ідеологія Комуністичної Партії Китаю: Від Революції До Реформ. Українська асоціація китаєзнавців, 2017. URL: <http://surl.li/ubbk>
13. Комаровская П. А. Образы идеологов марксизма-ленинизма в китайском политическом плакате XX в. И их место в культе личности Мао Цзэдуна. *Международный журнал исследований культуры*. Санкт-Петербург: Эйдос, 2018.
14. Комуністична партія Китаю зруйнувала традиційну культуру. Велика епоха, 2011. URL: <http://surl.li/ubbx>
15. Кузнецов Д. В. Пропаганда и наглядная агитация в КНР: история и современность. Москва: Флинта, 2016. С. 247-360.
16. Кучеренко Л. Ю. Жінки та діти як політичні символи у візуальній пропаганді КНР в 50-70 рр. XX ст. *Наука та освіта: вітчизняний та зарубіжний досвід*: зб. матеріалів XXVI Міжнар. наук-практ. інтернет-конф., м. 7 лютого Львів 2020 р. / Ч. 1. Дніпро: ГО «НОК», 2020. С. 25-30.
17. Кучеренко Л. Ю. Китайський агітаційний плакат 1965 р. як інструмент відновлення політики ідеологічного виховання Мао Цзедуна. *Травневі студії: історія, міжнародні відносини*: зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. / за ред. Ю. Т. Темірова. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. Вип. 5. С. 229-230.
18. Кучеренко Л. Ю. Китайський політичний плакат як дзеркало зовнішньої політики КНР 1950-х – 1970-х років. *Сходознавство. Актуальність та перспективи*: тези доповідей II Міжнар. наук-практ. конф., 19 березня 2021 р. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2021. С. 189-191.
19. Кучеренко Л. Ю. Партійні герої та вороги китайської Культурної революції. *Травневі студії: історія, міжнародні відносини, філософія*: зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. / за ред. Ю. Т. Темірова. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. Вип. 6 (в друці).

20. Лизогуб В. А. Основні напрямки курсу реформ КНР у 70-90 роках ХХ століття. *Теорія і практика правознавства*; елект. наук. видан., Харків, 2016. Вип 1(9). 14 с.
21. Мао Цзэдун и культурная революция в Китае, 2015. URL: <https://diletant.media/articles/25397227/>.
22. Меликсетов А. В. История Китая. Москва: Высшая школа, 2002. 736 с.
23. На площі Тяньаньмень у 1989 році загинуло 10 тисяч людей. BBC News, 2017. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-42467873>
24. Панцов А.В. Дэн Сяопин. Москва: Молодая гвардия, 2013. 741 с. URL: <https://coollib.com/b/282240/read>
25. Панцов А.В. Мао Цзэдун. Москва: Молодая гвардия, 2012. 880 с.
26. Постановление Центрального Комитета Коммунистической партии Китая о великой пролетарской культурной революции, 2015. URL: <http://library.maoism.ru/kpk8aug.htm>.
27. Путь хунвейбинов: от охранников вождя до свинопасов, 2016. URL: <https://diletant.media/articles/28648658/>.
28. Русакова А.С. Роль художественной традиции в китайском плакате конца ХХ – начала ХХІ века. автореф. дисс...канд. искусствовед.: 17.00.04. Санкт-Петербург, 2012. URL: <http://cheloveknauka.com/v/547153/a?#?page=1>
29. Сергійчук І. М. Китай у нові та новітні часи: Практикум: навчальний посібник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 329 с.
30. Смертин Ю. Политика и визуальная пропаганда в Китайской Народной Республике, 2012. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politika-i-vizualnaya-propaganda-v-kitayskoy-narodnoy-respublike/viewer>
31. Торбасова О. Заметки Мао Цзедуна по отчёту о дальнейшем совершенствовании армейской сельскохозяйственной работы тыловым отделом военной комиссии, 2015. URL: <http://maoism.ru/2191>.
32. Трухина Т. Солнце — председатель Мао, 2015. URL: <https://vostalk.net/solnce-predsdatel-mao/>.

33. Чжан Ю., Холлидей Дж. Неизвестный Мао / пер. с англ. И. А. Игоревский. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2007. 845 с.
34. Яковлев М. Китай 60 - х годов, 2018. URL: <https://biblio.kz/m/articles/view/КИТАЙ-60-х-ГОДОВ>.
35. After Mao. *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/mao-after>
36. Baoguang W. Smash the 'Gang of Four'. *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/posters/e13-418>
37. Beloved comrade Xiaoping. *Chinese Posters*, 2010. – URL: <https://chinese posters.net/themes/dengxiaoping-2>
38. Brave the wind and the waves, everything has remarkable abilities. *Chinese Posters*, 2010. – URL: <https://chinese posters.net/posters/pc-1958-024>
39. Castle N. Remaking Mao: From Propaganda to Pop Culture. *Stanford Journal of East Asian Affairs*, 2013. P. 45-57.
40. Cheek T. China since 1989: Living with Reform. London, Zed Books, 2006. 185 p.
41. China Visual Arts Project Archive. Archive of University of Westminster, 2018. – URL: <https://westminster-atom.arkivum.net/index.php/cpc>
42. Combat Illiteracy Campaigns (1950-1956). *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/combat-illiteracy>
43. Criticize Lin Biao and Confucius (1974). *Chinese Posters*, 2019. URL: <https://chinese posters.net/themes/criticize-lin-biao-confucius.php>.
44. Criticize Rightist Deviationism (1976). *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/criticize-rightist-deviationism>
45. Ding H. We are proud of participating in the founding of our country's industrialisation. *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/posters/e16-17>
46. Early Industrialization (1950-1955). *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/early-industrialization>

47. Educational Series (1994). *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/educational-series-1994>
48. Educational series (1996). *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/educational-series-1996>
49. Eliminate the Four Pests (1958). *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/four-pests>
50. Environment. *Chinese Posters*, 2020. URL: <https://chinese posters.net/themes/environment>
51. Evolving Modernization Viewed in China's Political Posters based on Jon Sigurdson's Collection of Posters 1963-1983. *Chinaposters*, 2004. URL: <http://chinaposters.org/front/front>
52. Falun Gong. *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/falun-gong>
53. First Five Year Plan (1953-1957) – Part 3. *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/first-five-year-plan-3>
54. First Five Year Plan (1953-1957). *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/first-five-year-plan>
55. First Five Year Plan (1953- 1957) – Part 2. *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/first-five-year-plan-2>
56. Foreign Friends: Soviet Union. *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/soviet-union>
57. Four Basic Principles (1979). *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/four-basic-principles>
58. Great Leap Forward (1958-1961). *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/great-leap-forward>
59. Hall R. Mao and the Arts of New China. London: Bloomsbury House, 2009. 79 p.
60. Hong Kong Handover. *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/hong-kong-handover>

61. Huang J. Emulation in the Patriotic production campaign. *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/posters/d29-709>
62. Important methods to increase agricultural production *Chinese Posters*, 1956. URL: <https://chinese posters.net/posters/e15-795>
63. Junsheng Y. The Chairman leads the building of the new China *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/posters/pc-1950-002>
64. Klein Th. Political Religion in Twentieth-Century China and Its Global Dimension. Loughborough, 2014. pp. 51-85.
65. Kraus R. C. The Cultural Revolution: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2012. 153 p.
66. Landsberger S. Mao Posters (毛泽东画像). Leiden University, 2019. URL: <https://maoeraobjects.ac.uk/object-biographies/mao-posters/>
67. Landsberger S. R. Mao As the Kitchen God: Religious Aspects of the Mao Cult During the Cultural Revolution. *China information.*, 1996. P. 196-213.
68. Landsberger S. The Deification of Mao: Religious Imagery and Practices During the Cultural Revolution and Beyond, 2002. 34 p. URL: https://www.academia.edu/852794/The_Deification_of_Mao_Religious_Imagery_and_Practices_During_the_Cultural_Revolution_and_Beyond
69. Landsberger S. To spit or not to spit – Health and Hygiene Communication through Propaganda Posters in the PRC, 2010. URL: <http://surl.li/ubiq>
70. Landsberger S. Chinese Posters, 2010. URL: <https://chinese posters.net/index.php>.
71. Nine Marshals. *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/nine-marshals>
72. Onnis E. On the Meanings of Propaganda. *The philosophy and art of the Wang Guangy.*, 2019. pp. 72-86.

73. Patriotic Education Propaganda Poster Set (1994). *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/patriotic-education-1994>
74. Peng Dehuai. *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/pengdehuai>
75. Political Reform. *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/political-reform>
76. Population Policy. *Chinese Posters*, 2019. URL: <https://chinese posters.net/themes/population-policy>
77. Primary Schools Pupils' Behavioral Standard (1987). *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/behavioral-standard>
78. Purtle J. Reading Revolution Art and Literacy during China's Cultural Revolution. Toronto: Thomas Fisher Rare Book Library, 2016. 116 p.
79. Red Sea Movement (1967-1968). *Chinese Posters*, 2019. URL: <https://chinese posters.net/themes/red-sea-movement.php>
80. Regulations for pupils. *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/regulations-for-pupils>
81. Seale K., Chipperfield J., Tang N. China and Revolution: History, Parody and Memory in Contemporary Art. Sydney, 2010. 30 p.
82. Seven May Cadre Schools (1968). *Chinese Posters*, 2016. URL: <https://chinese posters.net/themes/seven-may-cadre-schools.php>
83. Shen K. Propaganda Posters in China. Munich, London, New York: Prestel Publishing, 2009. pp.8- 20 URL: https://www.academia.edu/17677994/_Propaganda_Posters_in_China_in_Chinese_Posters_co_authored_with_Stefan_Landsberger_and_Marien_Can_Der_Heijden_Munich_London_New_York_Prestel_Publishing_2009_pp_8_20
84. Socialist Spiritual Civilization (1980-2000). *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese posters.net/themes/socialist-spiritual-civilization>

85. Special Economic Zones. *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese-posters.net/themes/special-economic-zones>
86. Study hard and prepare to devote your efforts to socialist modernisation. *Archive of University of Westminster*, 1987 URL: <https://westminster-atom.arkivum.net/index.php/cpc-1-b-1>
87. Up to the mountains? Down to the villages (1968). *Chinese Posters* – 2019. URL: <https://chinese-posters.net/themes/up-to-the-mountains.php>
88. Warmly love chairman Mao. *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese-posters.net/posters/e12-601>
89. What must the peasantry do to bring the First Five Year Plan to a success? *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese-posters.net/posters/e15-807>
90. Wipe out illiteracy. *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese-posters.net/posters/pc-195b-017>
91. Zhou Enlai. *Chinese Posters*, 2010. URL: <https://chinese-posters.net/themes/zhouenlai>

ДОДАТОК А

Рисунок А.1

«Радянський Союз – наш приклад», 1953 р. [56].

Рисунок А.2

«Вивчайте передовий виробничий досвід Радянського Союзу, боріться за індустріалізацію нашої країни», 1953 р. [56].

Рисунок А.3

«Вивчіть розвинену економіку Радянського Союзу для розбудови держави», 1953 р. [56].

Рисунок А.4

«Мао любить дітей», 1960 р. [32].

Рисунок А.5

«Посилити вивчення марксизму-ленінізму», 1951 р. [79].

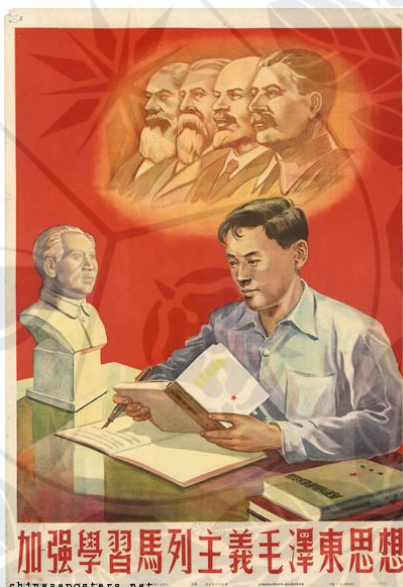

Рисунок А.6

«Тепла любов до Голови Мао», 1955 р. [88].

Рисунок А.7

«Очільник керує будівництвом нового Китаю», 1950 р. [63].

Рисунок А.8

«Ми пишаємося участю у заснуванні індустріалізації нашої країни», 1954 року [45].

Рисунок А.9

«Суперництво в патріотичній виробничій кампанії», 1950 р. [61].

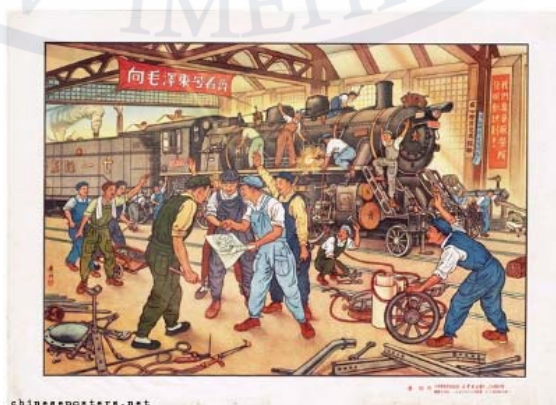

Рисунок А.10

«Мапа найважливіших промислових проектів у нашій країні за першою п'ятирічкою», 1956 р. [54].

Рисунок А.11

«Розподіл інвестицій на першу п'ятирічку», 1956 р. [54].

Рисунок А.12

«Машинерія, що сприяє розвитку, становлять серце важкої промисловості»,
1956 р. [55].

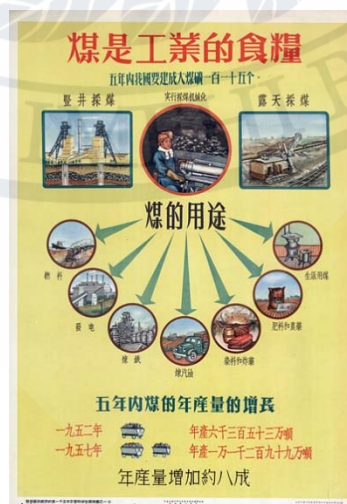

Рисунок А.13

«Вугілля живить промисловість», 1956 р. [55].

Рисунок А.14

«Важливі методи збільшення сільськогосподарського виробництва», 1956 р.

[62].

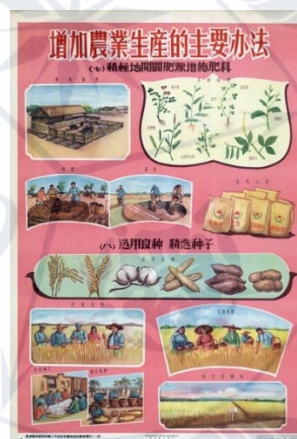

Рисунок А.15

«Що має зробити селянство, щоб досягти успіху першої п'ятирічки?», 1956 р.

[89].

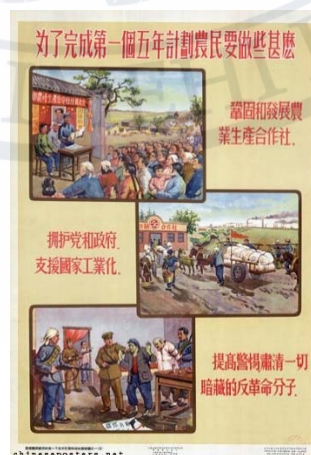

Рисунок А.16

«Знищити неписьменність», 1953 р. [90].

Рисунок А.17

«Комуна схожа на гігантського дракона, виробництво помітно вражає», 1959 р. [58].

Рисунок А.18

«Хоробрий вітер і хвилі, все має чудові здібності» 1958 р. [38].

Рисунок А.19

«Знищити чотирьох шкідників!», 1958 р. [49].

Рисунок А.20

«Всі йдуть боротись з горобцями», 1958 р. [49].

Рисунок А.21

«Критикуйте старий світ і будуйте новий з ідеями Мао Цзедуна як зброєю!»,
1966 р. [79].

Рисунок А.22

«Світ людини мінливий, моря стають шовковичними полями», 1967 р.
[79].

Рисунок А.23

«Вивчайте текст промов Цзян Цзінь – віддайте їй данину своєї поваги»,
1966 р. [15, с. 293].

Рисунок А.24

«Хай живе марксизм, ленінізм і вчення Мао Цзедуна!», 1967 р. [15,
с. 293]

Рисунок А.25

«Початок нового сплеску народного руху по посадці дерев», 1970 р. [50].

Рисунок А.26

«Зробити батьківщину зеленою - це відповідальність кожного!», 1973 р. [50].

Рисунок А.27

«Практика контролю народжуваності для революції», 1974 р. [76].

Рисунок А.28

«Поставте ліки (контрацептиви) до порогу, зробіть гарну роботу в справі регулювання народжуваності», 1974 р. [76].

Рисунок А.29

«Планування сім'ї має багато переваг!», 1974 р. [76].

Рисунок А.30

«У села ми їдемо, до кордонів йдемо, їдемо в ті місця батьківщини, де ми найбільше потрібні», 1970 р. [87].

Рисунок А.31

«Освічена молодь повинна йти в село, щоб перевиховати бідних і селян!», 1969 р. [87].

Рисунок А.32

«Підготовка колективного доповіді» [87].

Рисунок А.33

«Весняний бриз в Янлю», 1975 р. [82].

Рисунок А.34

«Переїхати жити і працювати у виробничому колективі, щоб продовжити революцію», 1969 р. [82].

Рисунок А.35

«Пройдіть по шляху навчання кадрових шкіл 7 травня, щоб наполягти на продовженні революції», 1976 р. [82].

Рисунок А.36

«Необхідно загартувати своє червоне серце в кадровій школі 7 травня, щоб підтримати революцію», 1973 р. [82].

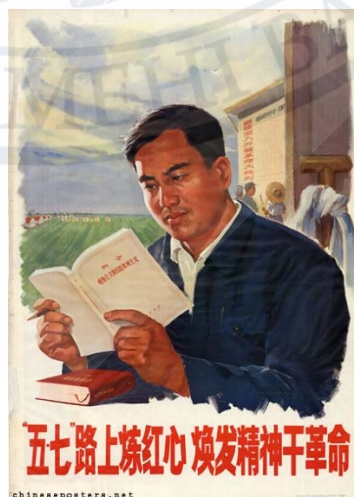

Рисунок А.37

«Вивчення історичної боротьби між конфуціанцями і легістами», 1974 р. [43].

Рисунок А.38

«Безжально критикуйте Лінь Бяо за «воскресіння себе, відновлення обрядів»,
рішуче йдіть по шляху соціалізму!», 1974 р. [43].

Рисунок А.39

«Використовуйте «Річкові Заплави» в якості негативного прикладу, який може
служити уроком, щоб всі люди знали капітуляціоністів», 1975 р. [43].

Рисунок А.40

«Грунтовно критикуйте капітуляціоністську кліку», 1976 р. [43].

ДОДАТОК Б

Рисунок Б.1

«Поглиблення критики Ден Сяопіна, удару проти правого відхилення», 1976 р.
[44].

Рисунок Б.2

Поглиблюйте критику роботи Ден Сяопіна щодо ліквідації землетрусів»,
1976 р. [44].

Рисунок Б.3

«Виконайте заповіді голови Мао і доведіть пролетарську революційну справу
до кінця», 1976 р. [35].

Рисунок Б.4

«Перетворіть горе в силу, виконуйте заповіді голови Мао», 1976 р. [35].

Рисунок Б.5

«Скорбота як хвиля, настільки ж глибока», 1978 р. [35].

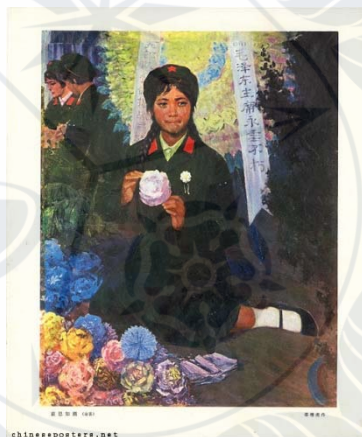

Рисунок Б.6

«Спільна мрія сотень мільйонів людей, тепле відзначення переможного добудування Меморіального залу голови Мао», 1977 р. [35].

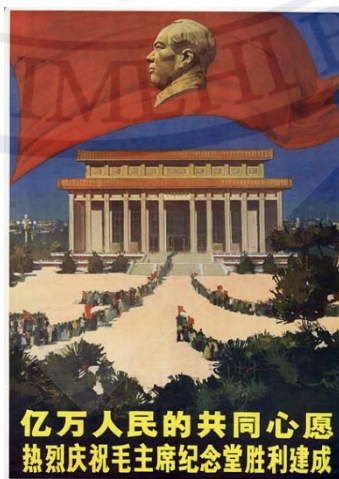

Рисунок Б.7

«Мавзолей голови Мао», 1979 р. [35].

Рисунок Б.8

«Високо тримайте великий прапор очільника Мао, продовжуйте до кінця безперервну революцію під диктатурою пролетаріату», 1977 р. [35].

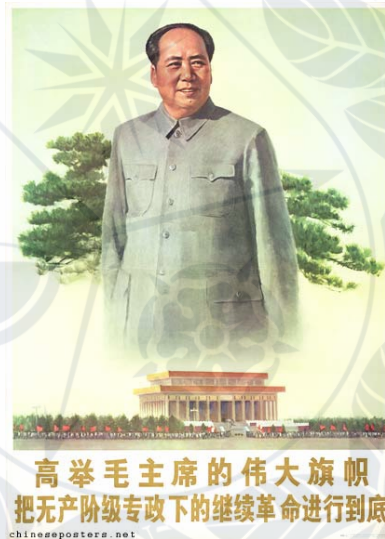

Рисунок Б.9

«Сосни та верби вічнозелені, квіти розквітають червоними покоління за поколінням», 1976 р. [35].

Рисунок Б.10

«Червоні квіти цвітуть вічно», 1976 р. [35].

Рисунок Б.11

«Розгромити «Банда чотирьох»», 1978 р. [36].

Рисунок Б.12

«День радості», 1978 р. [36].

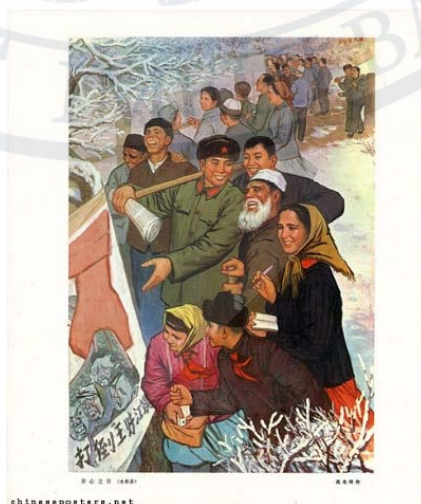

Рисунок Б.13

«Твердо підтримувати соціалістичний курс», 1984 р. [57].

Рисунок Б.14

«Твердо підтримуй пролетарську диктатуру», 1984 р. [57].

Рисунок Б.15

«Твердо підтримуй марксизм-ленінізм, ідеї Мао Цзедуна», 1984 р. [57].

Рисунок Б.16

«Твердо підтримуй керівництво Комуністичної партії», 1984 р. [57].

Рисунок Б.17

«Народні герої», 1984 р. [71].

Рисунок Б.18

«Маршал Пен Дехуай», 1983 р. [74]

Рисунок Б.19

«Прем'єр-Чжоу, сотні мільйонів людей завжди пам'ятатимуть Вас», 1978 р. [91].

Рисунок Б.20

«Рясний рік після року великої удачі», 1980 р. [15, с. 337].

Рисунок Б.21

«Графік демографічної освіти», 1987 р. [76].

Рисунок Б.22

«Популяризація науки про планування сім'ї», 1987 р. [67].

Рисунок Б.23

«Пізно одружитися, пізно зачати», 1988 р. [76].

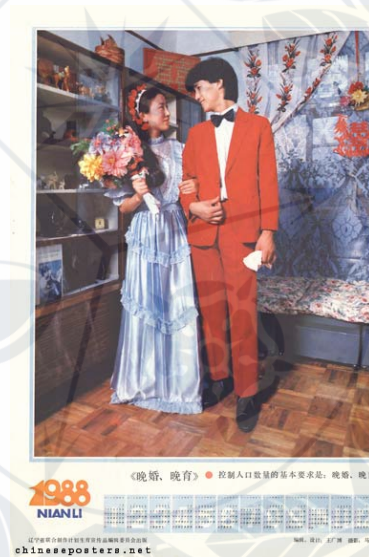

Рисунок Б.24

«Ми та наш учитель», 1986 р. [84].

Рисунок Б.25

«Національний прапор піднятий у наших серцях», 1986 р. [84].

Рисунок Б.26

«Поважай колектив, поважай науку», 1987 р. [77].

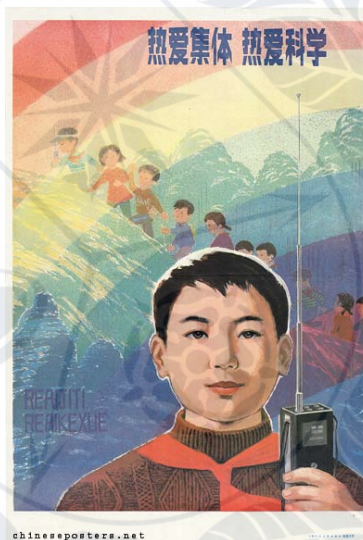

Рисунок Б.27

«Поважайте себе, любіть себе, ведіть себе гідно, вдосконалюйтесь»,
1987 р. [77].

Рисунок Б.28

«Вивчайте закони та норми та дотримуйтесь їх», 1987 р. [77].

Рисунок Б.29

«Навчайтеся і готуйтеся вдосконалюватись», 1987 р. [86].

Рисунок Б.30

«Спеціальні економічні зони - ворота до Китаю», 1987 р. [85].

Рисунок Б.31

«Лише соціалізм може допомогти Китаю, тільки соціалізм може розвинути Китай», 1989 р. [75].

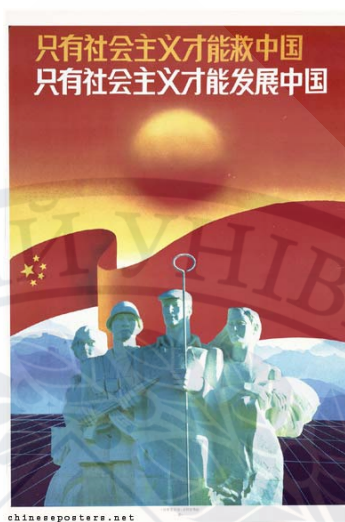

Рисунок Б.32

«Одна країна, дві системи». 1997 р. [60].

Рисунок Б.33

«Ми любимо людей», 1994 р. [47].

Рисунок Б.34

«Майте впевненість у собі», 1996 р. [48].

Рисунок Б.35

«Правила для учнів початкової школи», 1999 р. [80].

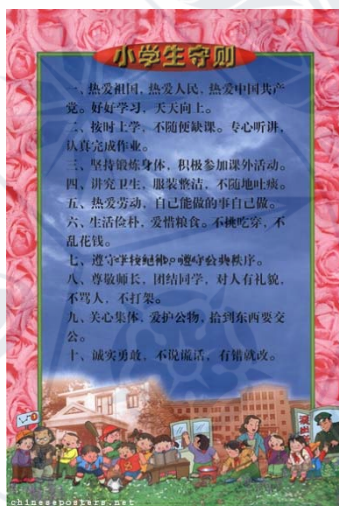

Рисунок Б.36

«Ми маємо власну назву», 1994 р. [73].

Рисунок Б.37

«Як можна забути», 1994 р. [73].

Рисунок Б.38

«Ми завжди пам'ятатимемо» », 1994 р. [73].

Рисунок Б.39

«Ми в процесі створення», 1994 р. [73].

Рисунок Б.40

«Твердо підтримайте рішення Центрального комітету про боротьбу з незаконною організацією «Фалуньгун»», 1999 року [52].

Рисунок Б.41

«Улюблений товариш Сяопін - на пошуках у Парижі», 1994 р. [37].

Рисунок Б.42

«Улюблений товариш Сяопін - послідовні бої в горах Тайхан», 1994 р. [37].

Рисунок Б.43

Плакати на тему 50-річчя утворення КНР, 1999 р. [15, с. 344]

